

Б. Полянич

Сторі
уночі

ДЗ74

diasporiana.org.ua

ABOUT THE AUTHOR AND HIS WORK

Bohuslav Polyanych is one of many pseudonyms of a noted Ukrainian scholar and educator who began to write fiction in Ukraine during the late 1920's. He used this pseudonym and several others to conceal his true identity from the Polish regime which attempted to silence him because of the political content of his work. The present novel, **Shot in the Night**, is a good example of his struggle with the Polish authorities. It was first printed in Lviv, Western Ukraine, in 1933. However, as soon as it came off the press, the Polish police confiscated the entire edition and destroyed the plates so that no additional copies could be printed. For a while it appeared that the work was irretrievably lost, for the manuscript disappeared as well. In 1956, however, Bohdan Kravtsov, a Ukrainian scholar and poet, discovered the manuscript in the archives of the Ukrainian daily **Svoboda**. To this day, it has not been determined how the manuscript escaped detection by the Polish police, who sent it to the United States, and how long it was gathering dust in the **Svoboda** archives in Jersey City before it was found. After its discovery, the author, who had since come to the United States, agreed to have it serialized in the newspaper (see **Svoboda**, June 25 — August 10, 1957). Thus the present printing is actually the third edition of the work, although it is the first one to appear on the market in book form.

Shot in the Night is an account of the clandestine operations of the Ukrainian Military Organization (UVO) against the Polish government. It contains political intrigue, mystery, vio-

(Continued on the back flap)

СТРІЛ УНОЧІ

B. POLYANYCH

SHOT IN THE NIGHT

N O V E L

“KONOTOP” PUBLISHING
P H I L A D E L P H I A , P A . 1 9 7 4

Б. ПОЛЯНИЧ

СТРІЛ УНОЧІ

СЕНСАЦІЙНА ПОВІСТЬ

ВИДАВНИЦТВО „КОНОТОП“
Ф І Л Я Д Е Л Ь Ф І Я , П А . 1 9 7 4

Обгортка Василя Дорошенка

III СПРАВЛЕНЕ ВИДАННЯ

З Друкарні Сврітського Дому, 1825 В. Ливдлея Евеню, Філадельфія, Па.

Замість передмови

ДО ГЕНЕЗИ ТВОРУ „СТРІЛ УНОЧІ“ ТА ЙОГО ВИДАННЯ

Стріл уночі, повість з життя українського підпілля під польською окупацією, написано ще 1933-ого року. Надруковано її у 1934-ому році в Ставропільській друкарні у Львові в серії „Українська Бібліотека“, що її видавало видавництво „Українська Преса“, концерн Івана Тиктора.

Згідно з вимогами тодішньої польської цензури у Львові, вісім перших надрукованих примірників видавництво мусіло вислати до централі Львівського цензурного уряду, і поскільки не було наказу стримати друк, можна було друкувати цілий наклад (у випадку повісти **Стріл уночі** наклад був 3000 примірників). Три дні після післання до цензурного бюро відповідного числа примірників повісти **Стріл уночі**, тобто, тоді коли вже почався друк, до друкарні приїхало авто з урядовцями поліції з наказом заборони дальшого друку. Вони веліли сконфіскувати вже надруковані аркуші і коректурні відбитки та, в їх приявності, весь друкарський склад книжки перетопити на олово. З уваги на те, що справа перетоплювання черенок вимагала довшого часу, а працівники друкарні не поспішались у виконуванні наказу польської поліції, нестоплені рештки складу нетерпелива поліція забрала з собою. Під час нищення книжки поліційні урядовці допитувалися про рукопис, та директор Медицький, керівник друкарні, заявив, що після надрукування перших примірників всі скрипти викидається і це й сталося із рукописом твору **Стріл уночі**. Всеж таки кілька примірників цієї повісти були тайно надруковані, і їх взяли собі деякі друкарі, члени видавництва і автор; але у воєнній хуртовині ці поодинокі нелегальні примірники пропали. Навіть автор не врятував ні одного з них, ні свого рукопису. Така була доля останнього твору Б. Полянича із підпільної тематики написаного на рідних землях.

Але польська поліція не вдоволилась самою конфіскацією книжки та знищенням друкарського складу. Б. Полянич вже довгий час непокоїв польську поліцію своїми творами. Перший його твір, оповідання **Перша ніч** (1928), було надруковане

на сторінках католицького літературного місячника **Поступ**, що виходив у Львові, а згодом (1929), окремою відбиткою у видавництві „Добра Книжка“. Цього ж самого року надрукував Полянич на сторінках часопису **Новий Час** повість з підпільного життя в Галичині, до певної міри продовження оповідання **Перша ніч**, п. н. **Товариші усміху**, яка теж пізніше появилася окремою відбиткою в серії „Розвага“, видавництва „Новий Час“. До речі, цей твір як і **Перша ніч** надруковано теж в перекладі на хорватську мову п. н. **Тасметвени смієшак і Првни ноц**, і оскільки нам відомо, Полянич був першим українським автором по Шевченкові, твори якого перекладено на хорватську мову.

Крім вище згаданих творів головною тематикою яких був український підпільний рух, Полянич написав цілу низку сенсаційних повістей різноманітної тематики. Всі вони були друковані на сторінках часопису **Новий час** в 1930-роках. Цим відтинком своєї творчості Полянич впровадив в українську літературу жанр т. зв. кримінальної повісти. До цього жанру належать **Кімната з одним входом** (1931) **Годинник з надбитим склом** (1933) і **Гальо, гальо, напад на банк** (1935).

З ранніх творів Полянича, який до речі перший видвигнув тематику українського підпільного руху, мабуть найбільше цікавили польську поліцію **Перша ніч** та **Товариші усміху** своїми яскравими хоч і дещо завуальованими описами діяльності українського підпілля. Можливим є теж, що польська поліція довідалася через своїх агентів (а деякі з них інфільтрували кола близькі до УВО), що його твори, а головно **Товариші усміху**, були обов'язковою лектурою для членів УВО і що вони, по мимо притаманних їм замасковуючих літературних засобів (як перенесення дії в іншу країну, інші обставини тощо), вірно відзеркалювали українську дійсність в Галичині двадцятих та **ранніх тридцятих років** та звеличували революційні змагання УВО проти польської окупації. Крім того, Полянич був знавий як співпрацівник часопису **Новий Час**, редактором якого був під цю пору, згодом посол до польського сойму у Варшаві, Дмитро Паліїв, загально відомий як активний член УВО. Тому і не диво, що кілька днів після конфіскації повісти **Стріл уночі**, яка, є може й найбільш автентичним твором Полянича щодо змалювання діяльності УВО, до редакції **Нового Часу**, зайшов урядовець польської поліції і зажадав інформації про місце замешкання Полянича. Головний редактор часопису, Дмитро Паліїв, відповів, що Полянич живе десь на провінції, а свої твори пересилає поштою; точної адреси Полянича редакція під цю пору не має. Тоді поліцист офіційно попросив редакцію вислати черговий лист Полянича, що прибуде до **Нового Часу**, враз із копертою на адресу поліції. Після наради

з редактором Палієвом і директором концерну „Українська Преса“ Іваном Тиктором, рішено, щоб Поляннич написав листа до редакції подаючи до відома, що він захворів і що покищо не може продовжувати своєї праці. Цього листа, при нагоді однієї із своїх організаційних поїздок до Золочева, редактор Палієв вислав до редакції **Нового Часу**. Очевидно, адреса надавця була фіктивна і поліція, переконавшись, що Поляннич на Золочівщині неможливо відшукати, продовжувала свої допити у редакції. Щоб позбутись частих відвідин польських агентів, рішено помістити у **Новому Часі** новинку-некролог, що Поляннич „помер“. Ця новинка дещо заспокоїла польську поліцію і Поляннич міг продовжувати свою літературну діяльність під іншими псевдонімами (н. пр. Семен Ордівський, Павло Корнич, Р. Жданич і ін.).

Минуло майже чверть століття. Поляннич „оджив в Америці“. Крім передруків двох його ранніх повістей **Перша ніч**, **Товариші усміху** (видруковані в одному томі п. н. **Товариші усміху**, В-во „Америка“, Філядельфія, 1952), появилися друком теж й його нові оригінальні твори, а саме: **О-313**, шпигунська повість, яка, до певної міри передбачувала пізнішу дію НАТО; сюжет цієї повісти розвинений довкола винаходу смертного проміння Марконі (В-во „Америка“, Філядельфія, 1950); **Генерал W**, шпигунська повість з часів громадянської війни в Іспанії (В-во „Київ“, Філядельфія, 1951), уривки якої появилася на сторінках іспанської преси в перекладі д-ра Д. Бучинського; **Вершники смерти**, історична повість з часів Гетьмана Івана Виговського, надрукована на сторінках щоденника **Америка** у Філядельфії 1958 року; **Замок янгола смерти**, сенсаційна повість з часів Гетьмана Кирила Розумовського і Григора графа Орлика (В-во „Добра Книжка“, Торонто, 1963) і **Сім золотих чаш**, історична повість з часів Мазепинської еміграції 1720-х років, надрукована на сторінках журналу **Світло**, а відтак окремою відбиткою у Видавництві ОО. Василіяна, Торонто, 1969.

Та рукопис як й згадані нелегально надруковані примірники повісти **Стріл уночі** пропали без сліду, і хоч роблено старання щоб їх віднайти, то всі зусилля були даремні. Та життя інколи буває більш несподіваним та таємничим ніж література. Однією такою життєвою несподіванкою було саме віднайдення рукопису **Стріл уночі** в архіві щоденника **Свобода**, 1956 року. Віднайшов його випадково редактор Богдан Кравців, який негайно повідомив автора про віднайдення його твору. Ось як описав свою знахідку редактор Богдан Кравців: „... в червні 1956 року впорядковуючи архів „Свободи“ в Джерзі Сіті (я) натрапив на чималий жмут пожовклих, ще крайового вигляду листків паперу, записаних знайомим почерком письма. Руко-

пис був без заголовної сторінки, без прізвища автора і починався першим розділом „Дріт“. Після короткого перегляду... (я) ствердив без усякого сумніву, що автором рукопису є Поляннич і що між надрукованими книжками Поляннича такої повісти немає.

Для з'ясування справи й ідентифікації рукопису відбулася зустріч із самим Полянничем. Знахідкою рукопису він був не тільки приголомшений, але й „застрелений“, бо ж виявилось, що ця знахідка — це і є „зниклий без сліду“ рукопис сконфіскованої в 1934-ому році польською владою його сенсаційної повісти **Стріл уночі**, що його він вже ніколи і несподівався віднайти.

Коли, звідки, яким чином, чи вірніше від кого зі Львова і на чії руки в редакції **Свободи** у ЗДА попав рукопис **Стрілу уночі**, так і не повелось встановити. Для автора Поляннича ціла справа виглядає на містерію. Він рукопису до ЗДА не вислав і певний, що не зробив цього ніхто із видавництва і редакції **Нового Часу**. Не може навіть вгадати, хто міг його вислати до редакції **Свободи**. Це мабуть залишиться таємницею тим більше, що в архівах **Свободи** немає ніяких даних про цей рукопис, а всі, що могли щось ззнати про нього, зокрема сл. п. д-р Лука Мишуга, вже померли“. (Свобода, ч. 120, 25-го червня 1957).

Дотепер невідомо як цей рукопис попав до архіву **Свободи**, хто його там вислав і як довго він там пролежав заки його віднайшов редактор Кравців. Зараз після віднайдення рукопису головний редактор **Свободи**, Антін Драган, погодився видрукувати твір і його видруковано у підвалах цього ж щоденника. (Свобода, ч. 120, 25-го червня 1957 до ч. 153, 10-го серпня 1957) Крім того, **Стріл уночі** мав, згідно з договором між автором і редактором, появитися окремою відбиткою. Та сталося інакше. Минули два роки, а **Стріл уночі** не появлявся. Поляннич рішив відвідати видавництво і довідатися, коли вже врешті вийде його книжка окремою відбиткою. На його велике здивування і розчарування, редактор Драган подав йому до відома, що склад повісти „розкинено“ і рішено її не видавати. Таким чином **Стріл уночі** знову не появилася окремим виданням. Аж сьогодні, більш ніж сорок років після написання, **Стріл уночі** появляється окремим, дещо справленим книжковим виданням накладом в-ва „**Конотоп**“.

Не подаємо на цьому місці ні оцінки, ні аналізу твору; це перше залишаємо читачам, а друге літературознавцям. Та слід тут ствердити, що повість **Стріл уночі** є, як це каже німець, „Шлюссельроман“, тобто повість у якій подано у літературній формі дійсні події та пережиття дійсних людей. Місце дії, яку

описано у творі, є Львів, хоч з уваги на цензуру, дія перенесена до фіктивного містечка Башти в Хорватії; голярня, в якій стрічаються підпільники справді існувала у Львові та сповнювала свою функцію як це описано в творі; канали, якими революціонери переходять з однієї частини міста до другої, це канали закритої ріки Полтви, а неофіційний щоденник підпільної організації, часопис „Час“, що відіграє важну роль в повісті, можна легко ідентифікувати з часописом **Новий Час**, на сторінках якого, як вже згадано, друкувалися ранні твори Поляничка з підпільною тематикою. Підставою цілого твору є добре відомий епізод з історії УВО, а саме зрада Романа Барановського (псевд. Рибак) члена УВО, який пішов на службу польській поліції. (Детайлі про події того часу подають, між іншими, Зиновій Книш у творах **Далекий приціл**, в-во „Срібна Сурма“, Торонто, 1967, ст. 54 і д., і **Городок**, „Срібна Сурма“, 1973, ст. 128 і д. як і Володимир Мартинець у творі **Українське Підпілля**, **Від УВО до ОУН, 1949**, ст. 67 і д.).

Не менш правдиві й автентичні дієві особи твору. Читачеві, обзнайомленому із змаганням УВО, не буде важко розпізнати між героями повісті **Стріл уночі** таких визначних українських політичних діячів того часу як полковник Роман Сушко, сотник Іван Рудницький, о. Леонтій Куницький, д-р Степан Шухевич, Поля Бронфман (псевд.), і інших. Рівнож автентичними є урядовці режиму. В постатті комісара Кремера, нпр., пізнаємо підкомісара польської поліції у Львові, Ю. Чеховського (дані про нього подає З. Книш у творі **Городок**, ст. 161), прокурор нагадує відомого прокурора д-ра Ґіртлера (гляди Книша **Далекий приціл**, ст. 361), і надкомісар Фільдінт напевно теж мав прототипа у житті. Очевидно, що імена, дії, описи осіб та міжособисті взаємини героїв твору змінено згідно з вимогами повісті. Визначення, де саме кінчається історична а починається естетична правда, тут досить важке й його, як згадано, залишаємо літературознавцям.

Кінчаючи, слід ствердити, що наше видання майже ідентичне з сконфіскованим виданням з 1934 року. Пороблено тільки деякі незначні орфографічні зміни. Це пояснює факт, що мова твору **Стріл уночі** інколи може звучати дещо перестаріло сучасним читачам. Видавці цієї повісті кермувались бажанням зберегти твір як один із документів героїської доби УВО. Про цю добу є вже доволі обширна мемуарна література, та в красному письменстві вона є дуже занедбана. Повість **Стріл уночі** доповнює цю прогалину і тим самим є цінним вкладом в українську літературу.

Леонід Рудницький

.....

.....

.....

.....

Коли суддя окружного суду містечка Башти прийшов додому на обід, зустріла його сердита жінка.

— Ну, уяви собі — сказала вона — ця Ганка є просто неможлива. Або б'є посуду, або щось губить, ніщо її не держиться. Сьогодні знову пропав дріт зі стриху.

— Дріт? — здивувався суддя. — Який дріт, Вандочко?

— Який дріт, який дріт! — з докором повторяла пані Ванда. — Та ж дріт зі стриху, отой самий, яким ми хотіли обгородити городець навесну. Та ж його було 30 метрів. І вкрали. Ні, таки рішуче треба буде звільнити Ганку. Вона нічого не допильнує.

Суддя мовчки скинув плащ і, обтираючи хусточкою окуляри, на яких тремтіли краплинки дощу, ввійшов у кімнату.

— Воно справді, — промимрив, — шкода дроту. Що ж то, стрих був не замкнений?

— А вже ж! — погодилася пані Ванда. — Ганка ніколи ніяких дверей не замикає. От, кара Божа в такою служницею.

— Ну, що ж, вкрали то вкрали! — сказав суддя, накладаючи окуляри. — Але пообідати треба, як думаєш?

Пані Ванда підійшла до мисника, взяла звідтам мисочку з компотом і перенесла її на стіл, між тарілки.

— Може б ти ще перед обідом поладнав з Марковським, він у кухні чекає. І так ще нема Стася зі школи.

— Ага, правда! — нагадав собі суддя. — Сьогодні середа. Повернув назад у сімки й відчинив двері ліворуч. Зустріло його огрядне, товсте лице поліцейста, який на його вид випрямився і став на позір.

— Доброго здоров'я! — хитнув головою суддя. — Ходіть до канцелярії. Ну, що ж, усе в порядку?

— В порядку, пане суддя.

Перейшли через сімки й праворуч увійшли в канцелярію. Суддя пішов до бюро, на якому порозкладувані були різні записки й акти, розсунув їх, роблячи місце, сів за бюро й звернувся до поліцеста, який витягнув з тчки папери.

— Скільки вежете?

— 170,000, пане суддя. Цукроварня висилає гроші поштою тому й стільки нагромадилося.

— Гарний гріш! — посміхнувся суддя, переглядаючи виказки й підписуючи їх. — Ще, мабуть, стільки не було?

— Не було, пане суддя. Найбільше дотепер конвоював я 93,000. Але 170,000 ще не було.

— Видно, покращало! Ну, от лише не втечіть з цими грішми! — зажартував суддя.

Поліцест добродушно всміхнувся.

— Якби я був неодруженим, то може б і скортіло, а тепер то вже жінка не дасть втекти.

— Мушу я це при нагоді сказати вашій жінці, що якби не вона, то хто зна, чи ви б холодної не закоштували! — посміхнувся суддя, даючи поліцестові підписані виказки. — Що?

— Що правда, пане суддя, то не гріх: жінка може і в пекло післати й до неба підняти.

— Свята правда! — погодився суддя і чомусь в цьому моменті в дзеркалі окуляр мигнула йому постать пані Ванди й „кари божої“ — Ганки.

— Свята правда! — повторив і неначе чогось засоромився.

— Їдете вдвійку?

— Як звичайно, пане суддя, я з Павловським і шофер.

— Погана погода, авто відкрите, а в ліску вас ніч застукає. Може ще когось з собою візьміть. Небезпечно.

— Воно правда, погода собача. Але злодії знають, що ми конвоюємо гроші, тому й не сплять, а політичні щось тепер присмирили.

— Ей, ці політичні! — зідхнув суддя. — Не дають мені жити. Ще один процес не скінчився, а вже починається другий. Я так злодіїв не боюся, як політичних.

— Воно правда, пане суддя, їй Богу правда, політичні гірші від злодіїв, бо воно вмирати не боїться і вбити в нього не гріх.

— Раджу вам узяти ще когось з собою.

— Коли ж на поштовому авті навіть більше місця немає. І в трійку ледве помістимося.

— То хай попереду вас Пшибила на мотоциклі їде. Все ж таки безпечніше. Бо від дощу й дорога розкисла й темінь.

— Е, пане суддя, якось собі раду дамо. Нема чого боятися. Політичні дрімають, а злодії за решіткою.

Суддя покитав головою.

— Щось не всі за решіткою, пане Марковський, от у мене сьогодні хтось дріт украв.

— Дріт? Який дріт? — зацікавився поліцист.

— Грубий, металевий дріт. Хотів городець обгородити навесну. Купив звій дроту, поклав на горище, ну і вкрали.

— А диви! — чудувався поліцист. — Навіть пана суддю не пошанували. Та ж треба шукати.

Суддя хитнув зневажливо головою.

— Пошукаєте пізніше, пошукаєте. Не така велика шкода!

— Ми знайдемо, напевне знайдемо, та де ж таке видане, пана суддю обкрадати.

— А що ж то я — не людина?

— Та воно правда! — замнявся поліцист і, щоб злагіднити сказане, додав:

— От і мене недавно обікрали. Хтось три курки вкрав. Якийсь безробітний, мабуть. Жінка з пересердя мало не плакала.

В окулярах судді знову мигнуло обличчя пані Ванди й чомусь причувся її голос. Швидко звернувся до поліциста й зажартував:

— А, може, то не безробітний вкрав, а політичний?

— Може й політичний! — полав у сумнів поліцист. — Хто його знає? Курка однаково смакує!

* * *

Поїхали таки у двійку. Пшибила поїхав мотоциклом з комісаром до поблизького містечка Сули, а один поліцист залишився на станиці.

Дорога була препогана. Авто переверталось у величезних ямах і щохвилини гязало в болоті. А тут надходила ніч. Під горою, яка вела в лісок, треба було таки стати й допомогти моторові, який важко сопів з перевтоми.

— Щоб лісок переїхати, а там дорога краща! — зідхнув шофер. Павловський поклав кріс на колінах і нічого не відповів. Нині в його брата іменини. Прийде з певністю Зонька, а його не буде ... — От собача служба! — пропідив крізь зуби і з досадою плюнув перед себе.

Шофер з-під ока глянув на нього.

— Якщо так часто плюватимеш, то, поки доїдемо до міста затопиш мотор!

— А тобі що до того! Ти пильнуй шляху, а не мене! — відрізав гнівно Павловський і витягнув цигарки.

Але ніяк не міг закурити. Авто переверталось збоку на бік і кидало собою, мов у лихорадці.

Марковський глянув на небо. Було закрите чорними, густими хмарами, які, здавалося, осіли на верхів'ях дерев.

Вїжджали в ліс. Спершу тут і там крізь рідкі ще дерева блимали світла в далеких хатах, а відтак і того не було видно. Шофер звільнив бігу, хоч дорога покращала. Вимостив її ліс своїм м'яким листям. Болото жвакало під широкими колесами авта, а з дерев падала мряка й окутувала авто срібlistим серпанком. Мотор заторожкотів сильніше, йому відповіли дерева, зашелестіли корчі. Два ясні рефлектори неначе шукали чогось по шляху.

З'їхали в долинку і поволі піднімалися під гору. Мряка густішала й кожне дерево здавалося велетом, що своїм костистим галуззям комусь то погрожує. Марковський підняв комір і засунув руки в кишені. Шофер байдуже глядів на шлях, тримаючи керму, а в Павловського зродилася рішуча постанова.

— Як лише приїду в місто, вип'ю! В першому кращому шинку! Вип'ю! Собача служба!

Авто вїжджало нагору. А відтак знову вдолину, і тоді вже простий шлях у місто. Щоб лиш переїхати гору. Тут ліс був найгустіший, і дорога вузька. Можна було легко зачепити дерево.

Нагло недалечко глянув стріл. Марковський з Павловським вірвалися з місця і вхопили кріси в руки, а шофер поневолі здержав авто. Мотор пискливо відсапнув, а ліворуч з-за дерева блимнув вогонь, і коло вуха Марковського пронизливо засвістало.

— Напад! — крикнув Павловський, і не міряючи, стрілив ліворуч.

Кілька стрілів відповіло рівночасно.

— Гони! — крикнув до шофера Марковський, міряючи крісом у мряку.

Шофер натиснув ногою, авто дивовижно підскочило й почало нестримно гнати вперед.

Знову залунали стріли.

— Уважай на „фіртку“! — крикнув до шофера Марковський і обернувся на сидженні, щоб глянути, що діється за автом.

Якісь тіні відірвалися від дерев, і сповиті мрякою, підбігали ближче. Марковський прицілився і стрелив. Тінь захиталася. Марковський піднявся на сидженні, щоб мати кращий приціл і обернувся до шофера та нагло занімів. Стоячи на сидженні, він побачив дріт. Так, металевий дріт, розвішений на висоті голів в авті, між двома старезними дубами, які творили фіртку в долину. Нижче був розтягнений один дріт, а вище інший. А авто гнало вперед.

Щось здушило за горло Марковського. Хотів крикнути, зіскочити з авта, але вже було запізно. В уривку моменту блиснуло Марковському обличчя судді, як говорив йому про крадіж дроту, привиділася його жінка, мешкання. Він крикнув, кидаючи кріс, щось гостре-гаряче в'їлося йому в тіло, залунали войки і крики, хтось гаком роздер тіло й стало тихо.

Напів здушений при дереві мотор авта димів. Від дерев відділялися тіні і, посвічуючи маленькими вогниками ліхтарок, поволі наближалися до авта.

Комісар поліції, Кремер, глянув уважно на чоловіка, який сидів проти вікна й сівгнув до електричного сучка.

— Може, краще, не світить, пане комісар! — сказав спокійно чоловік.

— А й справді! — погодився комісар. — Але не бійтеся, нас тут і так ніхто не догляне.

Підійшов до вікна, розхилив трохи занавісу й кинув оком на вулицю. Темніло. В протилежних крамницях світилося світло, але на вулицях було темно. Комісар хвилину думав; врешті обернувся до присутнього.

— Це дуже цікаве, що ви говорите, так, дуже цікаве... Але... ваш гурт — це ж майже самі молоді хлопці. Революційна ж робота потребує не тільки юнаків, але й старших, головню проводу старших.

Чоловік оперся вигідно на кріслі й загорнувся плащем, закидаючи ногу на ногу.

— Є старші! — сказав тихо.

— Є? — живо заговорив комісар. — Ну, хто ж це такий? Чому ж я їх не знаю?

— В тому й річ, що й я не знаю, хто це! — відповів спокійно.

— Як це, ви не знаєте? Ви дотепер не змогли довідатися, хто зі старших працює в підпіллі? Вибачте, але ж це з вашого боку великий прогріх, просто занедбання, негідне вашого довір'я до вас. Ви мусите неодмінно довідатися, хто зі старших співпрацює з вашим гуртом, бо в протилежному випадку ми будемо змушені — —

Чоловік сухо засміявся.

— Знаю цю пісню, пане комісар! Ви будете змушені мене більше не охороняти, а в слід за тим використаєте всі мої дотеперішні зізнання... Цю пісню, пане комісар, я знаменито знаю!

Комісар Кремер заперечив рукою.

— Так, так, — продовжував, — ви це хотіли сказати. Що більше, ви це раніш чи пізніш зробите, тоді, коли я буду вам уже непотрібний. О, тепер ще ні, зовсім певно ні! І тому я тепер зовсім спокійний.

По обличчі комісара майнула легка усмішка й згубилася в кутиках уст. Він підійшов до присутнього й поклав йому руку на рам'я.

— Ви сьогодні в бунтарському настрої. Я ж зовсім не думаю так погано про вас... Не в тому річ, що буде колись, лише, тепер, коли наша співпраця так гарно налагоджена, ми мусимо доложити всіх старань, всіх наших сил, щоб якнайкраще повести справу. Правда? Так, отже ви самі можете арозуміти, що нам необхідно знати, хто зі старших кермує цією валпою „революцією“. Як знатимем провідника, то й ваше становище буде інакше, ну й взагалі... Ви ж це прекрасно розумієте?! Що?

І комісар Кремер витягнув цигарки та сказав:

— Будь ласка!

Той поволі простягнув руку, узяв цигарку і почав її уважно оглядати.

Кремер сховав цигарки, витягнув запальничку й маленький вогник заблимав у кімнаті. Чоловік прижмурих очі. Вогник мигтів, хитаючись. В його світлі мигнули різкі, виразні обриси обличчя чоловіка, його жовтий плащ, крісло, на якому він сидів, маленька софа побіч і сіра довга стіна. Цигарка придусила вогник і комісар, втягаючи дим сховав запальничку.

— Ви ж це прекрасно розумієте! — повторив з натиском.

Чоловік посміхнувся.

— Ох, я це прекрасно розумію! Що більше, пане комісаре, я навіть знаю, що коли я цього добродія вам не передам, то він мене передасть їм!

— Я вас не розумію! — призадумався комісар.

— Пане комісаре, — сказав поважно чоловік, — чи я маю у вас довір'я?

— Повне довір'я! — поважно ствердив комісар.

— Ви знаєте, що я не затаїв перед вами нічого від того часу, коли я перебрав команду революційного гуртка. І так, як з одного боку я маю повне довір'я у вас, так знову з другого

боку я маю повне довір'я у своїх. Ви ж знаєте, що всі „прогультки“, усі напади, які я плянував...

Комісар зареготався.

— Чи не краще б сказати докладніше: які ми плянували?

Чоловік притакнув.

— Так, які ми плянували, зовсім справедливо! Значить, всі напади прекрасно вдавалися, і, хоч були арештовані, то нікому не доказано ніякої вини й всіх випущено на волю.

Комісар Кремер рукою дощукався крісла й уважно сів на ньому.

— Ну, ну! Хіба ж може бути якась помилка, коли поліція співпрацює з революційним підпіллям?

— Власне! — притакнув чоловік. — І тому, коли ми в останнього нашого нападу на поштову касу при вул. Тихій взяли 170 зол., сказати б безкровно...

Кремер сухо перебив.

— Замість від мене, ви взяли собі платню просто з каси.

— Саме, кажу — продовжував чоловік, — коли той останній „напад“ відбувся спокійно, то я тоді з'єднав собі повне довір'я своїх товаришів. Тимбільше, що пляни моїх товаришів постійно не вдавалися.

Кремер зареготався.

— Ви, може, хотіли б, щоб я співпрацював з усіма революціонерами, га?

Мужчина прикусив уста й по хвилині спокійно говорив.

— Значить, я при вашій допомозі з'єднав собі повне довір'я у своїх товаришів. З уваги одначе на теперішній стан, черговий мій плян мусить не вдатися. Це дуже легко зробити, але боюся що воно запізно.

— Запізно?

— Так, запізно. Хтось із нас зрадився!

— Якто „хтось із нас“? — гостро спитав комісар Кремер.

— Просто: ви або я! Але що торкається мене, це неможливе!

— Вибачте, пане, ви, здається, не знаєте, що говорите! Я вас зрадив?

— Ви мене зле розумієте, пане комісаре! Не ви мене зрадили, тільки мене починають підозрівати.

— Хто? — живо спитав комісар.

— Ніхто зокрема і всі разом. Докладніше кажучи „він“. А я „його“ не знаю. І коли б я повторюю, не тішився таким довір'ям не лише товаришів але й в головному штабі, сьогодні був би я „скінчений“.

— Пождіть, спокійніше! — призадумався комісар. — Значить, цього „його“, як ви кажете, нема ні у вашому гуртку, ні в штабі. Бо якби „він“ був чи тут, чи там, то значить, ви про нього знали б.

— Ех, якби я міг знати, де „він“ є. Але „він“ існує, зовсім певно. Я вже старався всюди довідатись, де „його“ можна найти. Одно певне: його між молоддю нема.

Чоловік затягнувся цигаркою. Вогонь спалахнув і накрився попелом. Здалеку задзенькотів трамвай.

— А як ви знаєте, що „він“ існує? — спитав уважно комісар.

Чоловік завагався.

— Як? — повторив питання. — Бачите, я його просто відчуваю. Я відчуваю, що щось станеться, чи може радше, щось стається, хтось іде проти мене й той хтось є сильніший від мене. А я не знаю, хто це!

Комісар віддур зневажливо губи.

— Ви схвильовані й надто перечулені. Хто може йти проти вас? Ви маєте нашу опіку й маєте довір'я у своїх. Хто може вам щонебудь зробити?

Чоловік ніби не чув комісара.

— Кожний запит чи вказівка штабу є підозрілі. Воно якось інакше, як колись. І хоч на мої руки, як врешті ви знаєте йдуть далі письма з похвалами й інструкціями, я почуваю, що між нами впала якась тінь і я... я раніш чи пізніш щезну в ній.

Комісар зморщив брови й задумався. Чоловік встав із крісла й підійшов до вікна. Ніч огорнула місто. Здалеку доходили гудки авт, гамір возів і дзенькіт трамваїв. Проти вікна, в якому стояв чоловік, якась ясноволоса дівчина грала на фортепіані. У другому вікні було темно а в третьому сиво-волоса бабуня викладала карти.

Чоловік глянув вниз: вулиця блистіла від дощу. Ліхтарні були вдягнені у мереживо з мряки і в зеленому світлі мигтіли доріжки гумових коліс на звогченому, лискучому асфальті. Нагло кімнатну тищу проред голосний дзвінок. Чоловік адригнувся і блискавкою сягнув до кишені. Комісар підвівся з крісла й швидко підійшов до електричного гудзяка.

— Хвилинку, пане комісарє! — сказав адушеним голосом чоловік, — я спущу завісу.

Кинув зором по вулиці і протилежних вікнах: усюди було спокійно. Завіса тихо опустилася. Комісар натиснув гудзак і кімнату залило ясне світло. Пронизливий крик дзвінка повторився.

— Ви перед хвилиною впевняли мене, пане комісарє, що ніхто не знає про наші сходини! Цікаво, хто в цій порі добувається до ... пуского мешкання?!

І чоловік витягнув револьвер із кишені, підійшов до крісла й сів. Комісар підійшов до дверей і глумливо сказав:

— Пане ласкавий, поліція завжди знає, де є комісар поліції, але з ким є комісар поліції, цього ніхто не знає!

Відчинив двері до сіней і гостро спитав:

— Хто там?

Хтось із-за дверей відповів, комісар відчинив двері і вийшов на коридор, не зачиняючи дверей.

Чоловік обкинув оком кімнату: в ній ніхто не жив, вона була піднаймана для приватних розмов між ним і Кремером. Про її існування знали тільки дві особи. — А тепер знає третій!

В цій же хвилині двері із коридору грякнули й в кімнату просто вбіг Кремер.

— Чи уявляєте собі? Чи уявляєте? Напад на поштовий амбулянс під Баштою: трьох поліцейств убито, всі гроші пропали! Ви знали щонебудь про той напад?

Чоловік спокійно сховав револьвер в кишеню плаща.

— Про напад? Нічогосінько!

— Ясно! Замість дізнатися про це, то ви тут розмови розводите про всякі перечулені речі, а там людей вбивають. І ще така жорстока смерть! Страшне!

— Ну? — кинув спокійно чоловік.

Схвильований комісар Кремер приступив ближче й швидко голосом, щоб хтось не почув, сказав.

— Розтягнули дріт в лісі, між деревами, поперетинали тіла, відрізані голови...

Чоловік прижмурих очі, обличчя його легко зблідло і, майже не розхляюючи уст, шепнув.

— Це — „він“!

— Тримайся моєї руки! Вже?

— Чекай хвилину, нічого не бачу... Вже!

— Ось тут залівний гак. Стань на нього ногою.

— Так, вже...

— Поволі, поволі! Опускай ліву ногу, ось другий гак.

Чуєш?

— Ні, не можу натрапити. Може б ти засвітив світло?

— Ти здурів? В ночі світло в каналах! Це ж хіба для поліції!

— Вже! От тобі й вигоди XX сторіччя! Хай це чорт! Агов, Славку!

— Тихше!

Славко глянув на гору. Крізь решітку каналу було видно кілька зірок і ясне небо. Над ними щось загуркотіло, небо закрила тінь і знов було видно зірки.

— Нічого! Якесь авто переїхало. Опускаймось даліше.

— Неприємно, що тут таке все ослизле й мокре. Руки повні грязі.

— А ти хотів би, щоб гаки в каналах були з мармуру, шовком повиті?

— Хотів би, не хотів би — до чорта, не можу найти знов гака. Стривай, а то мені на голову наступиш.

Славко тихенько засміявся.

— Раз принаймні на щось придається твоя голова.

— Ти, хлопе, не жартуй, бо бігме погано. Гака нема! Йй Богу, засвіти світло.

— Чи ти сказився, Ромку? Кажу тобі, мусить бути гак. Я ж вчора туди ліз. Треба було мене попереду пустити.

— Є! Ну, нарешті! Котрий то з черги?

— П'ятий! Ще один! Але швидше, бо мені вже руки мліють.

Внизу щось гупнуло й віджнуло.

— Господи, слава Тобі! От, гаспидська дорога. Придумав наш шеф криївку, Боже крий! І не краще то в якійсь лавні вийтися?!

Один із них витягнув електричну ліхтарку й кинув струм світла. Канал був обширний, вигідний. По середині плив жовто-мутний потік, праворуч і ліворуч були хідники.

— Ми є під Площею Згоди. Ліворуч хідник іде в напрямі до стації, праворуч до ринку.

— Це знак, що йдемо праворуч!

— Ооо! Дивися! Навіть електричне світло тут є. Дуже приємно уряджено! Бракує тільки вінди й був би готовий комфорт.

Електрична ліхтарка освітила горішний лук каналу. Збудований з міцного каміння, виглядав наче пивниці якогось старинного замку. Тут і там висіли електричні грушки.

— Слухай, може б ми собі засвітили, на міський кошт, що?

— Так. А потім заспівали...

Один із них щиро засміявся.

— Одного лише бракує; свіжого повітря... Смердить, як у крамниці з перфумами.

— Ходи швидше, а то співнимося.

Нагло обидва затрималися. Ліхтарка згасла. По протилежному боці хідника щось зашаруділо, швидко залопотіло й почувся голосний плюскіт води. Вони затрималися. Хвилину була повна тишина. Лише тут і там зі стін каналу обривалася капля води і з тихим шепотом падала в каламутний потік, або на ховський хідник.

— Що це?

— Не знаю!

Ніщо не рухалося. Десь на горі загуділо протяжно, мов далекі грома. Знову заблисло світло ліхтарки й нагло майже з-під самих ніг вискочив величезний бурий щур та великим скоком гулькнув у воду.

— А різало б, пороло б тебе, бісів сину, ну й налякав нас здорово!

— Я вже стріляти хотів!

— А ми зовсім забули, що тут такі сотворіннячка годуються.

— Ну ходім далі, бо такі справді не вспіємо. Уважай, що ми маємо найдовший шлях. Тим із ринку багато ближче.

Вони швидким кроком пішли вперед. Канал звужувався і закручував праворуч. Рівночасно ліворуч показалася мала віднога.

— Тут тобі бабо книш! Куди?

Хвилину затрималися і подивилися на мапку міста. Вирішили йти праворуч. Канал щораз більше звужувався. Потічок зробився маленький, і каламутна вода ледве слезила. Зник і другий хідник. Один з мандрівників поглянув на годинник.

— Славку, вже 1-ша. А ми в 1-ій мали бути на місці. А їх навіть не видно!

— Не кряч! Зараз доскочимо. От, бачиш, тепер канал закручує ліворуч, і перед нами ринок. За кілька хвилин ми на місці. Стій! А це що?

Затрималися. Канал роздвоювався. Одна віднога йшла ліворуч, а друга просто. Видно було, що це сліпа віднога, яка відпроваджувала воду з бічної вулички, бо ні електричного світла, ні хідника не було. І при самому закруті на землі щось бовваніло.

Славко підійшов обережно ближче і освітив закрут. Та в цьому ж моменті подався взад і прошептав.

— Ромку, труп!

Поволі підійшли обидва ближче. Був це труп чоловіка; якого не вспів хтось засунути в канал. Обличчя трупа закрито капелюхом, одна рука засунена в кишеню, друга судорожно відкинена на бік. Труп був вдягнений в чорний плащ і чорні черевики. Лежав на правому боці.

Один із них легко нахилився і торкнувся руки. Була зовсім холодна. Поволі відхилив капелюх. В світлі електричної ліхтарки побачив бліде, викривлене болем, обличчя. Usta неначе відчинялися до крику і так замерли. З-під обвислих губ біліли здорові зуби. Очі витріщені, дивилися в даль божевільно. Буйне, чорне волосся пасмами розкинулося по чолі й вухах. А ззаду голови видко було глибоку, обкипілу ще свіжою кров'ю, рану.

— Дістав удар іззаду! — Що, приємна несподіванка? Що тепер робимо?

— На всякий випадок, труп людини поблизу наших сходня — це досить підозріло. Як ти думаєш?

— Безумовно! Хто б то не був, хай з Богом спочиває, але й той, що його вбив, не мусить бути далеко!

— І хто він є і чого шукає?

Останні слова сказані шепотом згубилися в тишині. Мовчки надслухували. Але кругом була тишина. Один взяв ліхтарку і пішов у сліпу вуличку каналу. Хвилину постояв, надслухуючи, і нагло кинув повне світло у вуличку. Віднога звужувалася щораз більше і, мабуть, кінчалася. Довго надслухував, дав знак товаришеві і погасивши світло, заглибився у відногу. Чути було тихі кроки, які врешті й згубилися в тишині. Хвилину пізніше появилася в темноті маленьке світло. Воно блимало то тут то там, совгалося по землі й врешті наблизилося зовсім.

— Ну, що там Ромку? — спитав той, що неповоротно стояв біля трупа.

— Сліди вбивника зовсім виразні. Це трапилось не так давно. А що найважніше, шеф погано нам пояснив, тут є вихід з каналу. Ми безпотрібно лізли в Площі Згоди.

— Але може цим каналом не можна вилізти на вулицю?

— Можна. Я був під самою решіткою, яка замикає канал. Що більше, вона відчинена. Мені здається, що ми тепер є біля готелю „Амбасадорів“, це значить, 5 хвилин ходу від ринку.

— Це значить, що вбивник туди вийшов, чи прийшов?

— Лихо його знає, куди він вийшов і чого приходив!

Другий чоловік поглянув на трупа, і звертаючись до товариша, попрохав, щоб посвітив лампкою. З відразою витягнув руку трупа з кишені. Вона безсило впала вниз і в тому ж моменті лице вбитого здригнулося. Мужчина хвилину спився, а відтак вложив руку в кишеню трупа. Була пуста. Обережно відгорнув плащ, вложив в другу кишеню та поволі витягнув револьвер.

Обидва нахилилися над револьвером. Це був звичайний, чорного коліру, бравніні. Відчинив замок, були всі набой.

— Навіть не мав часу вистрелити! — кинув кризь зуби. Відгорнув плащ, але в інших кишенях не найшов нічого найменшої записочки, ніякого клаптика паперу.

— Посвіти во краще! Може хтось нас засипав, а цей новик стояв на сторожі, і поліція не могла його інакше унешкідливити...

Світло впало на мертве обличчя. Обидва придивлялися довго і докладно.

— Маю враження, що це не є наш!

— А може зі штабу?

— Ну, такий не дасть себе схопити. А в тім...

Мовчали.

Нагорі щось загуркотіло довго й протяжно, десь здалеку писнув тонким голосом щур, і капля води безшелесно скотилася на кам'яну долівку каналу.

— Що робимо? Ідемо додому з нічим?

— Ні! Зробимо так. Один із нас тут залишиться, а другий піде пошукати напих. Наш сигнал: три постріли раз-по-раз якби тобі щось трапилося, або мені. Або три рази світлом ліхтарки. Розумієш? Так залишити цієї справи не можна. Є такі можливості: або всіх наших схопили, а цей невідомий нам зв'язковий чи вірник спізнився так, що годі було з ним гаяти часу; або наших щойно оточують, а цей напровадив на слід когось з агентів, і треба було його вбити, поки прийде допомога; або, врешті, це є поліцейний агент і хтось із наших його спрятав. Але це останнє дуже сумнівне. В такому випадку вже хтось чекав би нас, щоб нам дати знати, що та як. І є ще одна можливість. Це собі звичайний злодій, якого спрятали товариші.

— Злодій в цій порі в каналі і саме коло місця, де ми сходимося вперше? Щось воно підозріле!

— Це взагалі підозріле. Ну, але рішаймося, хто залишається біля цього добродія?

— Байдуже! Я залишуся, бо ти й так краще орієнтуєшся в цих каналах.

— Добре! Ліхтарку маєш?

— Маю!

— Раджу тобі чекати мене даліше від цього місця.

— Чому?

— Якщо це злодій, то можуть заглянути сюди його товариші, чи навіть сам вбивник. Навіщо тобі їм показуватися? Може схочуть забрати звідсіля цей доказ вбивства?

— Зовсім справедливо! Я пожду тебе деінде.

— Прекрасно!

— Прекрасно!

— Вертайся швидко!

— Гаразд!

Всміхнулися один одному, кроки того, що відійшов, губилися і врешті стихли. Настала темнота і тиша.

Той, що залишився, хвилину надлудувався, відтак засвітив ліхтарку й поглянув на годинник. Було 20 хвилин по 1-ій. З бічної кишені витягнув револьвер, попробував замочок і скочив в праву кишеню. В ліву вложив ліхтарку. Хвилину постояв на місці, а відтак повільною ходою завернув кілька кроків назад у головну сіть каналу. Перейшов закрут і станув.

— Тут найкраще буде чекати, — подумав. — Якщо б хтось із непогликаних ішов головним шляхом, яким ми прийшли, я зможу заховатися в бічну вуличку каналу. Якщо б хтось звідтам надійшов, то мене не побачить. З протилежного боку я забезпечений, туди пішов Славко.

Здригнувся. Щось пробігло біля нього, задріботіло маленькими крочками й легко писнуло.

— Щур! — заспокоїв себе.

І нагло причулося йому, що труп рухається, немов намагається піднятися. Дрижаки пробігли по тілі, рука судорожно затиснулася на ручці револьвера.

— Може він ще живий?

— Але ж ні, виключене, був зовсім холодний...

За закрутом зчинився якийсь легкий шорох. Здавалося, що хтось намагається посунутися, немов хоче повзати... Затиснув уста. Холодний піт виступив на чоло. Змусив себе обернутися назад і витягнув поволі ліхтарку, але цілою силою волі здержував себе, щоб не світити.

— А може це прийшли вже ті інші?

Надлудувався. Оперся об зимну, вогуку стіну каналу і, почувавши холод, неначе заспокоївся.

— Нісенітниця! Тобі б лікуватися на нерви, а не в революціонерів пхатися! Якби навіть прийшли, то що! Безумовно більше налякаються мене, як я їх. Ти ж їх чекаєш, а вони тебе ні! Більше сили волі!

Шорох повторився, легкий і тихий.

— Йдуть! — пешнув до себе й приляг до стіни.

Але знову було тихо. Навіть вгорі не чути було ніяких вівів.

— Що за чорт! — подумав. — Це щось несамовите!

Знову надслухував. Вода шуміла одностайно й тихо. Навчився вже розрізнявати шелести й той порошок, що повторювався в тому місці, де лежав труп, був не такий, як інші.

— Це неможливо, щоб труп встав і нараз забажав зі мною познайомитися. Настільки ще олію в голові треба мати! — розсердився на себе. — А навіть, якби вбивник повернувся сюди, то не буде так обережно скрадатися. Цеж нісенітниця! Але що це може бути?

Нагло пронизливий писк проред тишу. Скочив набік і натиснув ліхтарку, рівночасно витягаючи револьвер. Світло залило постать вбитого. Він лежав на тому самому місці, розкинувши судорожно руками. А на його плащі кусалися два товсті жовто-бурі шурі.

— Огида! — кинув крізь зуби, підбіг і зі всієї сили копнув ногою шурів.

З голосним писком шурі втекли, а він скинув капелюх, обтер чоло і згасив ліхтарку, вертаючися на давнє місце.

— Нема ради! Як воно неприємно в такому товаристві.

Хвилини минали. В горі знову щось загуркотіло і втихло.

— Хай собі вони всі роблять, що хочуть. Але що скаже про цю цілу історію шеф. Може то він його вбив? Ні, таки, мабуть, не розв'яжемо цієї загадки. Хіба хтось із напих його пізнає. Бідака! Цікаво, чи мав жінку, діти? Або батьків? Дивне, що ми в такій роботі як оця, ніколи не думаємо про інших. Щойно пізніше приходять такі думки про інших, про себе так ніколи не думаємо!

Здалеку хтось ішов, уважно й поволі. Він здержав віддих. Спершу годі було вгадати, з якого боку чутно кроки. Здавалося, що хтось надходить зі сліпої відноги каналу.

— Це ті! Треба відійти трохи назад!

Закрив долонею ліхтарку і лише крізь пальці пускаючи тонке пасмо світла, рушив кілька кроків навад. Знову надслухував.

Ішло більше людей. Розрізнявав уже докладно.

— Це може бути Славко з шефом, або поліція. Якщо б це була поліція, то ніколи не зможу доказати, що це не я його вбив.

Вдивився пильно в темінь і старався пізнати, скільки йде осіб.

— Ні, неможливо, щоб це була поліція. Це наші. Аджеж якби Славко стрінув був поліцію, був би тричі вистрілив. Це наші!

Кроки наближалися. І нагло об вогні, темні, ослизлі стіни каналу відбилося світло, раз, другий, третій!

— Уф! — віддихнув. — Нарешті!

Витягнув ліхтарку й дав сигнал. Світло наближалось. Він вийшов проти них.

На овиді появилися тіні. Світло ще мигнуло раз, другий і третій.

— В порядку! — сказав півголосом, віддаючи знову сигнал.

Постаті наблизилися. Було їх шість. Наперед висунувся високий, стрункий чоловік, який, навіть не вітаючися, спитав.

— Де труп?

— Тут, шефе! — засвітив ліхтаркою.

Всі підійшли ближче. Високий, якого звали шефом, нахилився над вбитим, при допомозі ліхтарки цільно розглядаючи його обличчя. Всі інші перешіптувалися між собою.

Шеф випрямився, поглянув на вбитого і сказав.

— Я його не знаю. Погляньте, будь ласка, може з вас знає хто це обличчя!

Чотири нахилилися над вбитим і зараз же один із них звернувся до шефа.

— Я його знаю, шефе! Він минулого року робив у нашій редакції трус. Це політичний агент Ручцький.

Шеф здригнувся.

— Ви певні цього?

— Зовсім певен! Можете ствердити! На лівій руці на малому пальці він має близну.

Шеф підійшов до вбитого, відвернув ліву руку й освітив палець: поздовжна біла близна заблистіла до світла.

— Несамовита історія! — шепнув.

Хвилину подумав і звернувся до інших.

— Товариші, цю справу треба передумати. Сьогодні вівторок, в п'ятницю стрічаємося в лазні. Я буду там між 11-ою і 4-ою по полудні. Може прийти, хто схоче. Сходи́ни необов'язкові. Ви, Ромку, прийдете обов'язково. Інші, як хочуть. Звичайно, що роботу припинити й уважати на себе. Хтось

є на нашому сліді. А тепер всі розходимося, тими самими шляхами, що прийшли. Я піду туди.

І шеф вказав рукою сліпу відногу каналу.

— Шефе, а може краще не йдїть туди. Там може бути поліція.

— Ні, товариші, я цю справу мушу прослідити. Не бійтеся, якщо б там ждали мене, то я виїду зовсім іншим виходом. Адже ж знаєте, що мені сїть підміських каналів нечужа. Так до побачення, товариші, увага на себе й на інших.

Чотири завернули назад, два пішли просто, а шеф залишився при вбитім. Хвилину постояв, відтак впевнившись, що кругом панує тиша, засвітив ліхтарку, вдягнув рукавички та навколїшках уважно перешукав всі кишені плаща і вбрання, але нічого не найшов. Узав голову вбитого в руки й поволї обернув: над шиєю видніла глибока рана. Чашка заломана, обкипіла кров'ю.

— Удар твердим предметом зблизька! — подумав.

Положив знову уважно голову вбитого на землю, обтріпав руки і встав. Посвічуючи ліхтаркою, пішов у сліпу відногу, пильно дивлячися на землю. Але в товстїй глині годї було найти якийнебудь слїд. Віднога скінчилася і вузька, камїнна рура, мов комин, ішла вгору. Крїзь решїтку вгорї було видно відблиски режїямних свїтел. Хвилину надслухував, погасив ліхтарку, і, скинувши рукавички, впевнився, чи є револьвер в кишенї. Відтак безшелесно, як кїт, почав дряпатися вгору, хватаючися то одною, то другою рукою сильво вмурованих в комин залїзних гакїв.

Уже сіріло, коли Ромко вернувся до хати. Застукав до кухонних дверей і хвилину чекав на ганку, поки слуга не відчинить дверей. Все спало. По хвилині в кухні засвітилося, і заспаний голос Євки спитав.

— Хто там?

— То я Євцю! — відповів Ромко.

Заскреготів ключ замку, і двері відчинилися. Ромко тихенько ввійшов до кухні й поволі зачинив за собою двері.

— Євцю, не говоріть, коли я прийшов! — сказав до слуги, коли дівчина, чуваючися в голову, глянула на годинник!

— А як пані питаються, коли панич прийшли, то що маю сказати?

— Прошу сказати, що не знаєте.

Дівчина позіхнула.

— Та добре, але що панич так люблять по ночах волочитися! — не втерпіла. — А прийдеться вставати рано, то волами не стягнеш! А пан професор гнівається.

— Добре, добре! Добраніч! — закінчив розмову Ромко.

— Добраніч!

Поволі зачинив від кухні двері. В мепканні було тихо. Всі спали. Ромко навшпиньках перейшов сіни й тихо відчинив двері до своєї кімнати. Двері до кімнати Стефи були відчинені. З другої кімнати доходив сопіт батька й тихий віддих матері.

— Все в порядку! — подумав заспокоєний і уважно зробив кілька кроків.

Ліжко у Стефчиній кімнаті закрипіло й почувся щепіт:

— Ромку, то ти?

— Я, я! — нетерпеливо прошептав — Тихо там!

Тихенько підійшов до ліжка Стефи. Вона посунулася до стіни, роблячи місце, щоб він сів.

Ромко сів на ліжку й тихенько почав роззуватися.

— Що нового? — спитала Стефа.

Здійняв один черевик, другий і розпростував ноги.

— Хтось нас сипле! — сказав.

— Що ти кажеш? Неможливо!

— Навіть певне! Уяви собі, був Славко, два Малицькі, Іванків, Ступич, шеф і я, — і серед нас хтось є провокатором.

— Ромку, це неможливе!

— Що ти мені говориш! Це факт! Маю враження, що завтра будемо мати поліцію на карку.

— Боже милий, що татко скажуть!

Ромко подивився на Стефу й хитнув головою.

— Це буде одна з кращих історій!

Стефа сіла на ліжку, обнімаючи обидвома руками коліна.

— Ти маєш щось в хаті? — спитав Ромко.

— Нічогосінько. Вчора рано все передала шефові. А... що він на це?

Ромко уважно глянув на сестру, але нічого не міг завважити на її обличчі. Спущена віконна завіса стишувала близький день, а розкуйовджене волосся вузькими пасмами спадало на очі.

— Він? — повторив Ромко питання. — Нічого. Шукає слідів. Але ледве чи знайде. От, неприємна історія.

— Треба дати знати меценасові.

— Шефа голова, не наша! — вирішив Ромко. — Але якби прийшов трус то ти приготована?

— Безумовно, тільки щоб знати, з якої бочки вони почнуть.

— Мудрагель! — усміхнувся Ромко. — Ти хотіла б, може, дістати наперед питанья, які ставитиме тобі слідчий суддя, що?

— Але, Ромку, що буде з татком?

— Чи я знаю! — задумався Ромко.

Нагадав собі перший трус. Ні він, ні його сестра не належали ще тоді до революційного підпільного гуртка. І одної ночі збудив його сильний пронизливий дзвінок. Не знав спершу, чи це йому сниться, чи справді хтось давонить. Засвітив

настільну лампочку й глянув на годинник: була 3:30 по півночі. Дзвінок озвався знову.

— Що за лихо? — подумав. — Може телеграма? Поволі почав вставати з ліжка. В снігах почувся гамір, хтось відчинив двері й на порозі його кімнати появився батько, без окулярів, в накиненому халаті. Немов ковтаючи слину, батько підійшов до його ліжка й сказав:

— Сину, прийшла поліція... Питають за тобою...

Він не налякався і навіть хотів сказати татові:

— Прошу татка попросити їх ближче! — але побачив болючий вираз батькового обличчя і замовк.

Аджеж поліція, трус — це все були для його батьків, вихованих у патріархальній атмосфері, скандальні речі. В мешканні гімназійного професора, що двадцять кілька років старався і дбав про чесне й добре ім'я своєї родини, вночі поліція переводить обшук! Поліцисти переглядали його приватне житло, поліцейні агенти перерізували його листи, нищорили у шафах його жінки, розпорювали подушки в ліжках, заглядали до найбільш тайних скриток його світу, того світу, про який він дбав, який створив, якого був батьком і опікуном. Його дім став домом ганьби, бо хто ж може мати довір'я до людини, в мешканні якої зробили обшук вночі, неначе в якогось злодія чи злочинця?

Так думав собі, напевно, його батько, професор логіки й психології, Труцький, бо інакше думати не міг. І коли після кількадечного допиту Ромко вернувся додому, батько не сказав ні слова. Тільки підійшов до нього, подивився бистро в очі й поцілував його в голову. Батько вірив своєму синові, що він ніколи не зробив би нічого нечесного, і Ромко це відчув. І Ромко знав, що батько не питатиме його, яка причина обшуку. Він знав, що син йому правди не скаже, бо йому не вільно сказати, то й не треба питати.

— Кожне нове покоління змагає до чогось кращого й за це бореться. І кожне старе покоління, що освоїлося з життям, не може зрозуміти, що саме в цьому лежить поступ людства, держав і народів! — сказав раз батько Ромкові.

А поївно пізніше від Стефи довідався Ромко про приємність, яка стрінула батька в гімназії. Щоб не хвилювати дітей, професор Труцький сказав це жінці, а мати сказала дочці. Директор гімназії, відданий владі, покликав професора Труць-

кого до себе й спитав, чи це правда, що в його мешканні був обшук.

— Так! — відповів спокійно професор.

— Маєте дітей? — поцікавився директор.

— Так, сина й дочку.

— І ви, державний урядовець, виховуєте своїх дітей на шкідників держави, якій служите?!

Професор Труцький спокійно відповів:

— Як я виховую дітей, пане директоре, це виключно моя приватна справа. Перед паном директором я відповідаю за те, як я вчу чужих дітей, тут, в школі. Якщо в цьому напрямі пан директор мали б які побажання, я завжди до диспозиції.

І професор Труцький легко вклонився та вийшов з канцелярії.

Того ж вечора, як розкачувала Стефа Ромкові пізно вночі, батько ходив довго по своїй кімнаті. Мама сиділа при столі й гачкувала подушку та час-до-часу дивилася на нього.

— Про що думаєш, Юльку? — не втерпіла.

А батько скинув окуляри і неприродним, неначе здушеним голосом сказав:

— Знаєш, моя кохана, може й краще буде, як я піду на емеритуру...

І сів за стіл і почав читати газети.

І тепер, сидячи на ліжку Стефи, Ромко нагадав собі те все, той вислід першого обшуку в їхньому домі. Тримав у руках скинені черевики й дивився на протилежну стіну, на якій щораз то виразніше у тьмавому світлі ранку виринали світлинки, розвішені в симетричному порядку. Вгорі портрети батьків, ліворуч дідусь і бабуся, а праворуч він і Стефа, — малі діти, що бавляться в піску. Світлин не можна було ще розрізнити, але рамці уже блистіли золотом. Ромко глянув на Стефу. Її волосся теж блистіло золотою краскою.

— Маєш таке волосся, як рамці портретів! — шепнув.

— Що ти кажеш! — не зрозуміла Стефа.

— Кажу, що вже останній час, щоб ми йшли спати! — усміхнувся Ромко. — Добраніч, мала, багато не роздумуй!

— Слухай, Ромку, а ти нічого не маєш такого, щоб вони могли тебе...

— Маю! — сказав поважно. — Під ліжком маю схований бомбовик і вагон летючок.

Стефа розсміялася.

— Ромку, але якби тебе...

Задумався.

— Правда! Значить, сестричко, якби мене взяли, то зайди на вулицю Зацерковну. Там під числом 11 є велика вивіска „Чоловічий і жіночий стрижій“. Увійди до середини й скажи собі зробити манікюр, або підтягти волосся, словом, що хочеш. Там є два стрижії. Один, сильний брюнет, старший, другий молодший, русавий. Пожди, як нікого не буде з чужих, і тоді скажи тому або тому — це все одно — скажи... І тут Ромко на хвилину задумався.

— Що сказати? — шепнула Стефа.

— Зараз, мала, зараз, треба обдумати. Скажи так: маю для вас поздоровлення від Ромка, який починається малою буквою „р“. Зрозуміла?

— Від Ромка, що починається малою буквою „р“. Так?

— Так. А потім — але уважай, щоб нікого не було з чужих, — скажи, що ти моя сестра і що ніхто не знає, що ти тут. Між іншим, нікому ні слова не говори, що ти щось знаєш про цих стрижіїв! Ані словечка!

— Навіть шефові?

— Нікогісінькому, бо про них ніхто, поза малим гуртком, не сміє знати... Тому держи язичок за зубами!

— Ромку, ти ж мені віриш? — шепнула благально Стефа.

— Моя кохана Стефо, — всміхнувся лагідно Ромко, — я тобі одній вірю більше, як усім членам нашого гуртка. Ну, нічого, пам'ятаєш?

— Ромко, що починається з малого „р“, — повторила.

— Так, і нікому ні словечка. А вони вже тобі скажуть, що робити. Добраніч, Стефо!

Поцілував сестру і тихо, навшпиньках, пішов у свою кімнату. Надворі був день. Так хотілося відчинити вікно й закурити цигарку. Але батьки могли б пробудитися!

Поклався в ліжку, заплющив очі, в цей момент тишу продер голосний дзенькіт дзвінка.

— „Поліція!“ — мигнула думка. Надслушував. В кімнаті батьків закрипіло ліжко і почувся шеліт матері:

— Юльку, хтось двонить!

Дзвінок пронизливо озався вдруге.

При вулиці Задержковній ч. 11 відчинилися двері і рівночасно в кімнаті „Чоловічий і жіночий стрижій, найкраща обслуга, найнижчі ціни“ задзвонив дзвінок, даючи знак про прихід гостя.

Два стрижії, вдягнені біло, з веселими обличчями, мов на один знак, вклонилися і разом крикнули:

— Добридень вельмишановному добродієві!

Гість, який ввійшов до фризійерні, оглянувся довкруги: у фризійерні був тільки він і стрижії.

— Та якого біса ви так викрикуєте? — сказав сердито, підходячи до вішака, щоб роздягнутися.

— Будь ласка, вельмишановний добродію, будь ласка! — крикнув молодший стрижій і миттю підбіг до гостя.

— Та чи ви казалися? — вилаявся гість. — Що вам сьогодні? Краще говоріть, кого взяли?

— Обголити, помити голову, обстригти, манікюр, педикюр, крашення вій...

— Ех, не сердьте мене, бо, їй-Богу, усі вікна вам повибиваю. Знаєте, кого взяли цієї ночі?

І гість сів у фотель і витягнув цигарки.

— Пожди, поки не дам тобі рантуха, як хтось чужий прийде, хай бачить нашу роботу. Обголити тебе? — спитав старший стрижій.

— Хлопе, можеш мене навіть порізати, тільки не роби цирку! Ну?

— Прекрасні вісті! — сказав стрижій і почав милом мстити обличчя гостя.

— Чарівні речі! — додав другий стрижій і засвітив сірник, подаючи його гостеві.

— До стосот чортів! — вирвався гість з їхніх рук, здираючи зі себе рантух. — Доки ви робитиме боввана з мене?

Молодший стрижій підійшов легенько з другого боку до гостя.

— Славку! — шепнув ніжно. — Чи з тебе щойно треба робити боввана?

Мисочка з теплою водою перелетіла через кімнату „чоловічого й жіночого стрижія“ і з грюкотом вдарилась у протилежну стіну, тоді як молодий стрижій сидів на підлозі і реготався.

— Тихо! — перестеріг старший стрижій. — А ти, Славку, не кидай мисочками, бо може хтось прийти, і тоді буде цирк.

— Та скажіть вже раз, які вісті, Бога ради! — благально відповів Славко. — Чи ж не можуть мене чорти брати, коли я в часопів довідуюся, що сталося. Гляньте!

І Славко витягнув з кишені газету й, б'ючи в неї долонею, прочитав:

— „Поліція перевела низку арештувань серед революціонерів. Знайдено багато компромітуючого матеріалу. Арештування викликало в місті велике враження. З уваги на слідство, прізвищ арештованих подати не можемо“.

І Славко з досадою кинув часопис на підлогу.

— Уявіть собі! — продовжував. — Я про це довідуюся в часопису. Я!

— А що ж ти хочеш, щоб з поліції до тебе спеціальні бюлетені приходили?

— І це найкращий доказ, — сказав спокійно молодший стрижій, — що ти не належиш до поліції, коли з часописів довідуєшся про арешти.

— А що ви знаєте про арештування?

— Кажу ж тобі, прекрасні вісті, — відповів старший стрижій, — тільки дозволь намастити милом „Пікорсін“ (найкращий виріб, найдешевші ціни!) твою шановну фізіономію.

Славко безсило сів у фотель.

Стрижії подивилися один на одного й посміхнулися.

— Ну, якщо ти вже заспокоївся, так слухай: сімка число сім не існує.

— Як то не існує!? — кинувся у фотелі Славко так, що стрижій мало що не попав йому пензлем в око.

— Трохи спокійніше, пановний мужу! Більше гарту духа! Не існує: зі сімки залишився шеф і ти. Решта в тюрмі.

— Боже мій милий! — войкнув Славко. — А секретарка шефа?

— Секретарка шефа разом з твоїм другом і приятелем Романом Труцьким цієї ночі арештовані. Шефа тільки тому не вняли, що він почував деінде. Але біля його хати проходиться ангел хоронитель і витривало жде.

— Прекрасні вісті! — повторив молодший стрижій і радісно затер руки, усміхаючись.

— Слухай, Іенку, — звернувся Славко до старшого стрижія, вказуючи на молодшого, — чи він випадково не абожеволів? Він це зве прекрасними вістями?!

— Не можуть бути кращі! — повторив самопевно молодший стрижій. Старший стрижій усміхнувся.

— Зовсім справедливо, Славку. Як всі арештовані, значить нема провокації, ніхто нікого не всипав, тільки поліція шукає. Якби були арештували тебе або тільки Ромка чи шефа, то було б гірше: хтось всипав. Але так, то все в порядку. Поліція не орієнтується і арештує всіх ліворуч і праворуч.

Славко хитнув головою.

— Якби поліція не орієнтувалася, то ще було б пів біди. Але якщо секретарка шефа попала, то мабуть ми не орієнтуємося. І з якої речі мене не арештовано?

— Вперше бачу людину, яка болів тим, що не є арештована! — сказав здуровано молодший стрижій.

— Не бійся! — заспокоїв Славка старший стрижій. — Що минуло тебе сьогодні, не мине завтра. Сьогодні тебе в списку ще не було, але завтра будеш!

— Панове, увага, хтось іде! — шепнув молодший стрижій і почав діловито переставляти мисочки.

Славко блискавично обернувся у фотелі й підняв голову вгору, а старший стрижій почав його завзято намальювати.

Двері поволі відчинилися, дзвінок подзвонив і хтось поважно сказав:

— Поважання панам!

Славко враз із фотелем обернувся докруги себе, мало не збивши з ніг стрижія.

— Ромко! — крикнув уголос.

Ромко спокійно зачинив двері й здивовано подивився довкруги.

— Між іншим я! Але чому ти так кричиш?

Підійшов до фотеля, втомлено сів у нього й, нахилившись до молодшого стрижія, сказав тихо:

— Починай роботу, бо маю враження, що я вам когось привів. — Молодший стрижій швидко накинув рушник і почав намилювати бороду Ромка.

Настала тиша. Всі ждали.

— Нема нікого! — заспокоївся Славко. — За тобою слідили?

— Ага! — спокійно відповів Ромко. — А може мені так здавалося. Взагалі небавом мені двоїтиметься в очах. Четверту ніч не сплю.

— Ти знаєш, ми всі думали, що ти з поліцистами воркуєш. Аджеж в тебе був обшук?

— Був. І я теж так думав, що воно тим скінчиться, але цим разом узяли сестру. Погана справа! — докінчив Ромко півголосом.

— Боїшся за неї? — спитав поважно старший стрижій.

— За неї ні, тільки за батьків. Ви просто не уявляєте собі, що в нас дома діється.

Молодший стрижій попробував бритву, легко торкнувся нею горішньої губи Ромка і сказав:

— Такі люди, як ми, не повинні жити при батьках!

Ромко якось боляче всміхнувся:

— Такі люди, як ми, взагалі не повинні мати батьків!

Славко звернувся до Ромка;:

— Знаєш, воно може негарно, але я тішуся, що нас двоє залишилося.

— Слаба потіха! — шепнув Ромко.

— Коли до вас прийшли?

— Коло 3-ої ранку. Я щойно вернувся з нашої прогулянки по каналах, поговорив зі сестрою і хотів йти спати. А тут гості!

— Довго були?

— До 8-ої ранку. Взяли усе листування сестри, якісь папери тата, мабуть списки учнів, коли він ще був господарем кляси, і більш нічого.

— Сестра була приготована?

— Так. Добре, що не прийшли скорше, тоді, коли мене ще не було в хаті. Тоді б могла вийти нова історія: де я був, в ким і тому подібне. А ви маєте якісь вісті?

Тінь мигнула в дверях: хтось стояв на вулиці.

— Увага, панове! — півголосом сказав молодший стрижій. Старший стрижій підійшов до вікна.

— Нічого! — сказав. — Якихсь два старших добродії спинилися на вулиці й говорять.

Славко піднявся з фотеля.

— Знаєте, я таки вийду другим виходом. Через браму. Я й так тут надто довго сиджу. Якби на вулиці було щось не теє, тоді я вам дам знати. Добре?

— Гарзд!

— Значить, що тепер робити?

Старший стрижій почав мити руки в умивалці:

— Нічого не робити! — сказав. — Спокійно ждати і кожної хвилини бути приготованим на арештування. Не втікати. По можливості показуватися, так, щоб поліція знала, де ви є. Так сьогодні ранком зарядив меценає. А ти, Ромку, залишиєся ще тут.

Ромко напівсонно пробурмотів:

— Добре!

Славко похитав головою.

— Прекрасно! Ждемо, поки нас вилапують усіх, як щурів. Це теж своєрідна тактика!

— Мій коханий, хто тут наказує? Ти чи інші?

— Та я нічого не кажу! — боронився Славко. — Але чи не краще, саме тоді, коли вони думають, що вже всіх нас виловили вступнути якусь штучку?

Старший стрижій похитав головою:

— Цікаво, що всі молоді люди вмюють наказувати, а ніхто не хоче слухати! Чи ти чув, що тобі сказали, чи не чув?

Славко знизав плечима:

— Чув і слухаю. Ромку, можна до тебе сьогодні зайти? Коли будеш вдома?

— Зайди, коли хочеш! Я й так сидітиму в дома. Але може тобі небезпечно до мене приходити?

— Яка різниця! Не взяли сьогодні візьмуть завтра. Це ж зветься революція! — сказав глумливо Славко і, накладаючи капелюх на голову, поважно вклонився:

— До побачення в криміналі!

— А щоби ті смерека втела! — відповів молодий стрижей, вишпихаючи Славка за двері й сам вийшов за ним.

Старший стрижей підійшов до вікна й уважно оглянув вулицю. Не завваживши нічого підозрілого, підійшов до Ромка, який, обголений, скроплював себе кольонською водою, і подав йому цигарницю:

— Куриш?

Ромко узяв цигарку, і обидва закурили. Хвилину панувала тиша. Стрижей перейшовся кілька разів по кімнаті й, спинившись перед Ромком, спитав:

— Що ти думаєш про цього вбитого в каналі агента?

Ромко затягнувся цигаркою.

— Чи знаєш певно, що це агент?

— Та ж сьогодні вже є про це в часописах!

— Так? Я не читав!

— Можу тобі дати часопис, сховай собі, прочитаєш вдома. А тепер нам треба поговорити.

— Слухаю.

— Хто, на твою думку, може нас сипати? — спитав повільно стрижей і став перед Ромком, пильно дивлячись йому в вічі. Ромко зморщив брови.

— Йй-Богу не знаю. Я вже сьогодні ранком над цим пригадувався. Ніяк не можу догнупатися. Всі наші рухи спаралізовані, хтось сипле, немає двох думок, але хто?

— Ось тут і питання, хто? Та, незалежно від того, Ромку, твою сестру треба якнайшвидше видістати.

Ромко встав з фотелю і підійшов до вікна.

— Знаєш, Іенку, це для мене під цю пору найважливіша справа. Тут, на моїй сестрі, я переконуюся, що мусить сипати хтось із найближчих. Бо про те, що вона є підручною секретаркою шефа, знає тільки четверо людей, не рахуючи меценаса й полковника, бо їх взагалі рахувати не можна. А що тільки Стефу взяли, значить підбираються до шефа.

Стрижей завагався на хвилину, а потім, неначе рішаючись, сказав:

— А що ти думаєш про шефа?

Ромко здригнувся і гостро глянув у вічі стриживіви.

— Він? Їенку, це ж неможливе!

Стриживій закусив губи.

— Я теж думаю, що неможливе... Значить, в такому випадку доносить поліції або Славко, або я, або ти, або старший Малицький...

— Можна за ними позаочно слідити...

Стриживій ходив по кімнаті й щось роздумував.

— Слідити, кажеш, слідити... А знаєш, що я тобі скажу? За ними шкода часу слідити. Треба від поліції довідатися, хто їй доносить.

На обличчі Ромка заграла усмішка.

— Прекрасно! Але рівночасно безнадійно! Кого ж пошлемо до поліції?

Стриживій підійшов ближче до Ромка, поклав йому руку на плече і усміхаючись сказав:

— Маю такого! Знаменитий хлопець! Веселий, розумний, гарно вихований, вміє гуляти, має товариські форми і чесний. А рівночасно ровідчик. Словом, вимріяний „уповноважений міністр“. Знаєш, хто це?

— Цікаво, ну?

— Ти!

Ромко сів на поруччі фотеля і показав пальцем на чоло:

— Чи ти була не збожеволів, їенку?

— Ні, зовсім ні. Ще сьогодні меценає, до якого ти маєш зайти, повторить тобі наказ, що я його тобі тепер переказую. На цей наказ дав свою згоду полковник, під умовою, що ти добровільно на нього погодишся. Отже, тебе звільняється від „фізичної роботи“ й призначається на дипломатичний пост. Приділяється до поліції, щоб ти викрив, кого вона має у нас. Підлягатимеш безпосередньо меценаєсові й нікому більше. Про це знає тільки меценає, ти й я. От і все.

— Справді, це дуже мало! — посміхнувся Ромко.

Стриживій почав також сміятися.

— Для нас це дуже багато, для тебе мало. Діставатимеш відповідну платню і цілими днями гулятимеш в товаристві комісарів, агентів і поліцистів. Скажи мені, чи це не приємна служба? А ще як трапляється якась гарна агентка! Словом

величезні зв'язки, прекрасна репрезентація і певність, що тебе не арештують, а щонайбільше можуть попросити вийти до комісаріату.

— А потім бойкот цілої суспільності або куля в лоб врадникові народу! — докінчив Ромко. — На це мене не візьмеш, коханий Іенку!

Стрижій звнизав плечима.

— Мій дорогий! Я зовсім тебе не хочу на ніщо брати. Але таким чином ти можеш нам зробити величезну прислугу, а вслід за тим визволити Стефу.

— Стефу? При чому ж вона тут?

— А при тому, мій любчику, що, нібито визволяючи чи стараючись звільнити свою сестру з арешту, ти силою обставин познайомишся з Зонею Зоввською. Ти знавш Зоввську, популярно звану Зузею?

— Знаю. Це ж товаришка моєї сестри з семінарії.

— Ця сама. Вона тепер працює на Головній пошті. А дружина Кремера — це її тітка. От шлях і готовий. Що ти на це?

— Що я на це? Чи я знаю? — призадумався Ромко. — Піти до Зузі це ще нічого.

— Звичайно, що нічого! — погодився стрижій. — Але що даліше, то мабуть не треба тобі радити, ти вже маєш своїх 26 років і знаєш, як поступати! Справа легка, а обставини так склалися, що ти єдиний тут можеш щось зробити.

— Чому я єдиний? — заперечив Ромко. — Чому ти з цієї пропозицією не звернешся до когось іншого?

— Наприклад?

— Ну, хоч би до Славка!

— Тому, що поперше, не Славкова сестра сидить в криміналі, а твоя. Коли хтось інший шукатиме дороги до Кремера, або сидітиме в шинку з ним, то він не матиме ніякого оправдання на свій вчинок, коли ж те саме зробиш ти, то твоє не тільки право, але й обов'язок допомогти сестрі. А подруге, я тобі єдиному вірю. Славко, чого доброго, схвилюється — а ти його знаєш дуже добре — й, сидячи в якійсь кнайпі з Кремером, витягне револьвер і пустить йому кулю в лоб, а потім сам себе застрелить, думаючи, що він робить найбільше героїство. Славко чи Малицький, бо тільки з уваги на походження

можна брати їх до уваги, є дуже добрим матеріалом, але на тонкій роботі вони не розуміються. А це робота дуже тонка, коронкова, дорогий мій!

Ромко задумався: Стефу можна буде звільнити... Якщо не видістати її до процесу, то хто-зна, чи не засудять її на кілька років тюрми. А батьки? Той, що сипле, певно знає її витівки, як підручної шефа...

... І справді, в інакший спосіб не можна буде викрити бацилі рака, що точить наше підпілля... Але як це зробити?

Рішився!

— Добре! Коли маю зголоситися у меценаса? — спитав спокійно.

Стрижій стиснув йому руку.

— Я знав, що ти погодишся! Дуже радий! Тепер мушу тобі признатися, що це був плян мій і меценаса. Полковник погодився тільки під умовою, що ти погодишся! Значить, ми виграли!

Ромко всміхнувся.

— Не кажи гоц! Я, щоправда, погодився, але вислід кожного бою непевний. А як я нічого не вдію?

— Виключене! Як познайомишся з Кремером, який дуже добре знає, хто ти є, то він скоріше старатиметься стати твоїм приятелем, як ти його, бо потребуватиме тебе на довше, як ти його. Це — перше. А друге: ви обидва гратимете свої ролі, тільки з тієї різницею, що він ще не знає, в чому річ, а ти вже знаєш. І врешті третє: ти матимеш точні інструкції від меценаса. А що ти належиш до того роду розвідчиків, які не цікавляться іншими справами, то й так не зможеш, навіть, якби хотів, виляпати те, чого не треба, а говоритимеш тільки те, що тобі скаже меценас.

— Добре, але на випадок всипи, як ви мене оправдасте?

Задні двері відчинилися і до кімнати всунулася голова молодшого стрижія:

— Іенку, до нас мабуть йдуть гості!

Ромко вхопив капелюх:

— Куди йти? — спитав.

— Вийди задніми дверима. Швидко! Сьогодні будь у меценаса! Здоров!

Задні двері зачинилися. Стрижій витягнув шуфлядку, поклав на столику кілька бритв і одну з них почав гострити.

Двері з вулиці відчинилися і увійшло двоє молодиків.

— Ви є власником цієї фризівні? — спитав один з них, не вітаючись, тоді як другий підійшов до задніх дверей і широко їх відчинив, заглядаючи на подвір'я.

— Добрий день! — відповів спокійно стрижій і, переставши гострити бритву, спитав:

— Я є власником. А ви хто такі?

— Поліція. — І молодий чоловік відгорнув плац, показуючи значок. — Нам повідомлено, що ви тут переховуєте лютючки революційного змісту. Маємо наказ перевести у вас обшук. Ось тут наказ. Ваше прізвище?

— Євген Старецький. Будь ласка, шукайте!

І стрижій спокійно почав далі гострити бритву. Дивлячись, як агенти витягають шуфлядки, він подумав:

— Добре сипле! Здорово!

Меценас скинув окуляри, уважно протер їх платком і, накладаючи знову, сказав:

— Значить, справа налагоджена?

Настільна лампа кидала молочнобіле світло на бюро, завалене записками й книжками, і вузьким пасмом лягало на червоний фотель, в якому сидів Ромко.

— Властиво закінчена! — шепнув Ромко. — А властиво щойно почата.

— А як ви поставили справу із Зузею?

— Це було зовсім просто. Я, значить, розказав їй про арештування Стефи і просив помочі. Вона, як кузенка комісара Кремера, може мати вплив на нього, чи радше зможе довідатися, що закидають Стефі. Зузя, дуже чемна й мила дівчина, обіцяла зробити все, що в її силі.

Меценас посміхнувся.

— Так, молоді дівчата звичайно дуже чемні до молодих чоловіків.

Ромко хитнув головою.

— Воно може в тому випадку, пане меценасе, не зовсім справедливо. Зузя знайома із Стефою вже давно. Вони навіть дружили. А такій молодій дівчині завжди приємно, коли вона може допомогти у важких „політичних“ справах.

— Так! — погодився меценас. — Ну, і що далі? Скільки разів ви вже були у Зузі?

— Три. Зузя згадувала, що говорила вже з Кремером про Стефу, і навіть казала йому про мене...

— І про вас? — здивувався меценас.

— Так. Казала, що Кремер зацікавився мною.

— Що ви кажете?

— Серйозно. Але сказав, що вступне слідство ще не скінчене і годі тепер передбачати його розвиток. Сказав тільки, що Стефі нічого поважного не загрожує.

— Так сказав? — призадумався меценас. — Я, бачите, думаю інакше. Вчора був я в суді й говорив з вашою сестрою.

Ромко здригнувся і нахилився через бюрko до меценаса.

— Ваша сестра зовсім спокійна, навіть дуже добре держиться! — продовжував меценас. — Безумовно, безпосередніх доказів проти неї немає ніяких, про неї хтось доніс поліції, і вона про це знає. Врешті й ми це теж знаємо. Поліція знає, що вона була підручною шефа, але доказів на це не має ніяких. А як вам відомо, шеф криється і навіть якби його вловили, то він всьому заперечить. Значить, в тому небезпеки немає. Але знову, щоб Кремер казав, що нічого поважного немає — я сумніваюся. На мою думку, справа дуже поплутана і процес може бути поважний.

— Чи думаєте, пане меценасе, що мою сестру можуть засудити на ... кілька років?

Меценас глянув на Ромка.

— Я тепер нічого не думаю. Навіть не можу собі уявити, як би цей процес виглядав. І що важніше, кожної хвилини жду у себе ... обшуку.

Ромка неначе хтось вдарив по голові.

— Як то обшуку? У вас? Тепер?

Меценас посміхнувся.

— Так, — сказав спокійно, — у мене, тепер. — Пане товаришу — продовжував по хвилині, — я вчора чи позавчора бачився з Кремером. Він не належить ще до найгірших комісарів поліції. Але ця розмова, яку ми вели, вказує наглядно, що Кремер знає про нас усе, але то докладно все. Знає більше, як ми всі разом.

Ромко схопився з фотеля.

— Але, як же ж це можливо?

Меценас заспокоїв його.

— Спокійно, пане товаришу, спокійно. В революційній організації все можливе й все правдоподібне. А що комісар поліції знає про нас більше, як ми самі, це зовсім ясне. Між нами є зрадник, який повідомляє поліцію не тільки про свої наміри чи пляни, але й про пляни та задуми інших членів. І поліція знає про всіх, тоді як ми знаємо трохи про себе і май-

же нічого про інших. Отже, ясно, що такий Кремср краще орієнтується, як ми.

— Пане меценасе, — сказав глухо Ромко, — в такому випадку нема іншої ради, як взагалі припинити всяку роботу й розв'язати наш підпільний гурток.

— А чи ж не було наказу припинити всяку роботу? І робота припинилася. Але розв'язувати гуртка не треба і навіть небезпечно.

— Небезпечно? — здивувався Ромко.

— Безумовно! Ваш гурток, по суті кажучи, вже давно розв'язаний, хоч офіційного розв'язання не було. Але чи ж ви хочете проголосити це поліції? Щойно тоді виявиться, що ми догадуємося про щось. А революціонерам ніколи ні про що не вільно здогадуватися. Це — річ поліції. А що ми нічого не робимо, то вони про це прекрасно знають. Найкращий доказ хоч би те, що вчора приїхав сюди міністр війни, і нікому з нас навіть не снилося робити якийсь атентат на нього.

— Це правда! — погодився Ромко.

— Самі бачите! Але існувати ми мусимо. Хоч би для того, щоб гарячим залізом випалити цю страшну рану провокаторства, яка тепер існує у нас, і щоб загал не спав невільничим сном.

— Маю враження, пане меценасе, — сказав гірко Ромко, — що загал, якби міг, то видав би нас в руки поліції. Адже ж ми не одному підсунули колоду під ноги.

— Саме тому наша робота правильна! — сказав рішуче меценас. — Друже мій, чим більше вас ненавидять за вапу працю, тим краще для вас. Бо тільки ненависть є мірилом успіхів людини. І ви не турбуйтеся, що, мовляв, розклад поширюється у нас, гниль зради пережирас, точить найсильніші організми, це все нічого. Це все тільки наука для майбутніх наших наслідників, для тих, що вчитимуться на нас.

— Уся наша робота спинилася тільки тому, щоб виловити цього невловимого, до якогось часу, зрадника. Якщо його зловимо, чи радше дошукаємося і покараємо — наша найближча ціль досягнена. А решту робитимуть ті, що прийдуть по нас. І немає сумніву, що зроблять це краще, як ми, бо матимуть вже попередників, нас, матимуть за собою наші невдачі й наші успіхи.

Ромко схилив голову. Щось тяжіло на серці: значить він і ті всі були тільки дослідом, вказівками для інших. Все, що

вони робили, не могло мати вирішного успіху. Вони всі — і Стефа, і він, і меценає, і Славко — були тільки кріликами, на яких майбутність народу робила свої досліди. Що значили вони, одиниці, адже ж кріликів так багато... А хто питається чи крілик має серце?

Меценає уважно дивився на Ромка.

У двері хтось злегка постукав. Ромко здригнувся і глянув на меценає. Той зморщив брови і гостро кинув:

— Ввійдіть!

Увійшла служниця і мовчки подала газету. Меценає швидко узяв її в руку і, нахилившись над бюрком, пробіг очима чорні грубі рядки на першій сторінці, а потім мовчки передав Ромкові і сам важко сперся на спинку фотеля. На першій сторінці „надзвичайного видання“ „Трибуни“ стояло великими буквами:

„Міністр війни убитий

В останній хвилині довідуємося про трагічну смерть міністра війни, маршала Трінзена, який учора, як відомо, прибув до нашого міста. Коли сьогодні, після снідання, міністр враз із губернатором виходив з палати і товпа людей сердечно його вітала, крізь кордон поліції продерся якийсь юнак і, поки хтось міг догадатись, кинув бомбу в авто, у яке саме сідав міністр. Міністр, маршал Трінзен, його секретар і пофер убиті. Губернатор і вбивник важко ранені. Їх перевезено до лікарні. Є чутки, що вбивства dokonав член революційної підпільної організації“.

Ромко опустил газету на коліна і запитливо подивився на меценає. Меценає опер голову на спинку фотеля і півголосом сказав:

— Якщо це діло провокатора, то він — великий грач!

Годинник на ратуші вибивав восьму годину. Осіння мряка лягла на місто й покрила хідники лискучою поволокою.

У Ромка в кишені була записочка від Зузі, а він ішов вулицею і ні на кого не звертав уваги, сам не знаючи, кудю йде.

Зузя писала: „Пане Ромку! Пан комісар Кремер хоче вас конечно бачити. Справа дуже важлива й стосується Стефи. Він ждатиме вас у „Готелі Амбасадорів“, в сепаратці ч. 9 від години 9-ої вечора сьогодні. Конечно підіть! З поважанням Зоевська“.

За ратушевим годинником почали бити інші годинники: на вежах церков св. Покрови, св. Антона й монастиря Венедиктинів. Ромко лічив удари: один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім.

— „Комісар жде о дев'ятій! А мені треба буде прийти пів до дев'ятої. Краще як буду йти швидше і огляну терен, хоч сумнівно, щоб у „Готелі Амбасадорів“ поліція закладала підслухові апарати. А якби навіть так, ну то що? Я вже так чи сяк є на списку „довірочних“ поліції! Дуже приємна ситуація, не може бути кращої“.

Ромко здержався перед ясноосвітленим виставовим вікном: ананаси, шоколяда, банани, все це мережане сливками, яблуками й грушами творило велику піраміду, а верхком її була пляшка коньяку „Мартель“.

Ромко дивився на виставку й не міг пригадати, що то говорив Старецький. Щось згадував про коньяк... Ні, це не був „Мартель“... Але ж яка марка, зараз... зараз, ага, коньяк „Енесі“! Ні, й ще не так!

Ромко потер долонею чоло і пішов далі. Хтось крикнув „поважання“, якась жінка привабливо всміхнулася.

Не міг пригадати. Зараз, як Старецький давав йому гроші, то кавав:

— Заплатиш цілий рахунок, незалежно, чи комісар замовив чи ні. І попередь плативчого про це. І найкраще плати так, щоб комісар не бачив, що ти платиш. От, вийди зі сепаратки на хвилину й заплати. Так само після вечері візьми таксівку й відвези комісара додому. Будь веселий і роби враження широго й одвертого. Звичайно, ти до ніякої організації не належиш, але, з уваги на дім твоїх батьків, знаєш багато людей, а що сам любиш і випити й погуляти, то й маєш зв'язки. А кожний шануючий себе мужчина коршмою не гордує...

Пригадував докладно. Зараз, ще щось говорив Старецький:

— Ні до якого бару на чорну каву не ходи і їдь критим авто. Хай ще люди, принайменше спочатку, про це твоє знайомство не знають. А коли дізнаються, то спершу шануватимуть тебе й боятимуться, згодом старатимуться тебе використати, а пізніше плюватимуть на тебе.

— Плюватимуть!!

— Яка різниця! — посміхнувся Ромко. — Для дослідів треба якнайбільше криликів!

— Зараз! Що ще говорив Старецький?

І Ромко торкнувся рукою правої кишені своєї блузи:

— Є!

— Тут маєш пілюльки! — казав Старецький. — Як почуватимеш, що в голові гудуть джмелі, то незавважно зажуй одну. А потім можеш пити, скільки завгодно. І товариська розмова: найкраще про жінок! Старайся ні про що не довідуватися, хай Кремер сам говорить і в більшості погоджуйся з його поглядами. Ви ж сходитеся вперше, але не востаннє: сьогодні він тебе закликав, а за кілька днів ти закличеш його, з ним так приємно говорити... Ти знаєш багато, чого то при чарці не говориться, але тебе політика зовсім не цікавить...

Якийсь прохожий штовхнув Ромка й перепросив. Ромко сягнув рукою до капелюха, сказав „нічого не сталося“ і глянув убік: виставове вікно крамниці було ясно освітлене. Кафки, склянки, чарки...

Пригадав!

— „Не пийте поодинокими чарками. Замовляти зразу пляшку. Бо може бути умова з кельнером, що комісар діставатиме фарбовану воду, а ти — горілку. А що з того вийде, не важко передбачити“...

Ромко нагадав собі своє перше арештування: його тоді переслухував комісар Кремер.

— „Він тоді був навіть досить приємний. Правда, але і я тоді був приготований. Сказано було: говорити на слідстві 50% правди. Таким чином ти не поплутаєш, а поліція матиме до тебе довір'я, бо говориш частину того, що вона й так знає. Говорити самі дрібниці, але згідні з правдою“.

І Ромко говорив, комісар записував, а по тижневі його звільнив. Було ясно, згідно з його зізнаннями, що говорив правду, але що всього не знав, то дарма!

Деся далеко повагом бевкнув годинник.

— „Пів до дев'ятої! — подумав Ромко. — Треба йти!“ — і швидко звернув у бічну вуличку.

Площа Згоди, Зелений бульвар, Черепнева вулиця і ясно-червона смуга світляної вивіски голосила проходим: „Готель Амбасадорів“.

Ромко спокійно увійшов досередини. Порт'єр злегка вклонився:

— Добрий вечір!

Червоний пухнатий килим, великі шкіряні фотелі й ліворуч вивіска: „Сепаратні кімнати“.

Біля одного з фотелів якась старша пані віталася сердечно з добродієм у білому автомобільному плащі.

— „Ну, цей не є агентом!“ — мигнуло в голові Ромка.

Звернув ліворуч, і з довгого коридору вийшов проти нього кельнер.

Ромко підступив до нього.

— Вибачте, чи кімната ч. 9 вже вільна?

Кельнер уважно глянув на Ромка.

— Замовлена! — відповів сухо.

— Знаю, я її сам на дев'яту годину замовив! — збрехав спокійно Ромко. — Я питаю, чи вже вільна?

— О, так, прошу! — вклонився кельнер ввічливо. — Четверті двері ліворуч!

— Дякую! — хитнув головою Ромко і пішов углиб коридору.

Було тихо й спокійно. М'який килим глушив кроки. Де-не-де з-за дверей доходив голосний сміх. Ромко йшов, поволі розглядаючись на всі боки. Двері бічної кімнати відчинилися

і в неї вийшов якийсь добродій, оглянувся довкруги, шильно подивився на Ромка й пішов в напрямі виходу.

Ромко глянув на число кімнати.

— „Число сім! Бічна кімнатка від дев'ятки! Ясно! Комісар Кремер надто важлива фігура, щоб його не стерегти. Це врозуміло!“

Натиснув ручку дверей, на яких блищало металеве число 9 і увійшов досередини. Пошукав, неначе бувалий гість, електричного вилучника (адже ж він завжди коло дверей!), завіттив і зачинив за собою двері. Підлогу вкривав грубий килим. Посередині стояв малий, але вигідний столик на чотири особи, на якому пишалися квіти. Ліворуч висіло велике дзеркало й стояв малий підручний столик на коліщатках. Проти дверей вікно, заслонене важкою, багряною завісою. Над столом — великий електричний павук, а під ним — маленька грушка дзвінка.

Ромко уважно розглянувся і витягнув цигарки. Підійшов до протилежної стіни, за якою була кімнатка ч. 7. Нічого не було чути. Ні, таки підслухувати не можна. Обійшов кімнатку довкруги, заглянув у кожний куток.

— В порядку!

У двері легко застукано.

— Прощу!

Увійшов кельнер і вклонився.

— Я пожду! — попередив його питання Ромко. — Дам вам знати дзвінком.

— Прощу дуже! — вклонився кельнер і тихо зачинив двері.

— Значить, починаємо гру! — усміхнувся до себе Ромко й сів у крісло проти дверей.

Хвилини минали. Коридором пройшло якесь веселе товариство, голосно регочучись. Слів не можна було розрізнити. Здалеку доходили звуки музики.

— Порядні сепаратки!

Хтось здалеку грюкнув дверима. З вулиці, через вікно доходив приглушений гуркіт авт.

Двері відчинилися і на порозі появилася комісар Кремер. Побачив Ромка й, начебто трохи здержавшись, обкинув зором навколо. Поволі зачиняючи двері сказав:

— Думав, що то я прийду швидше, але бачу, що ви поспішилися.

Ромко встав з крісла й мовчки вклонився. Кремер підійшов ближче й сердечно витягнув руку:

— Ви не гніваєтесь на мене, що я вас сюди попрохав? Від нашої спільної знайомої я довідався, що ви турбуєтесь долею своєї сестри і Зузя просила мене, щоб я допоміг вам у цій справі. Ну, так навіть ми маємо говорити через третю, чужу цій справі особу, коли краще нам в чотири очі про це поговорити! Правда?

Ромко всміхнувся.

— Безумовно! Це тільки я можу бути вдячний панові комісарові....

— Професорові! — перебив комісар, здіймаючи плаща.

Ромко не зрозумів.

— Професорові?

— Так, професорові! Ніби професор, це значить я! — засміявся комісар. — Знаєте, я сюди часто заходжу... Але, будь ласка, сідайте! — вказав на крісло Кремер.

— Дякую! — Ромко поволі сів.

— Я сюди часто заходжу, — продовжував комісар, — і тут до мене всі звертаються „пане професоре“. Я у цивільному навіть виглядаю трохи на „професора“, правда? Слово „комісар“ не завжди приемне...

Ромко глянув на Кремера. Живі, сірі очі пронизували наскрізь, низьке чоло й вузькі уста вказували на енергію і жорстокість; під час розмови ніздрі його носа грали.

— „Хто б у тобі не пізнав поліційного урядовця!“ — подумав Ромко, й нагадалися слова Стефи про те, як Кремер велів гумовими палками бити під час слідства Олю Попеляк. Вона сама розказувала Стефі: двох агентів з наказу Кремера розтягнули її на лаві, один сів на ноги, другий на плечі і — били, били... А Кремер кричав: „На твоїй шкурі я тобі випишу твою державу! Сильніше бийте, сильніше! Хай знав, як смакує незалежна держава!...“

І Ромко, чемно усміхаючись, сказав:

— Справді, в однострої, пане комісаре, вибачте, пане професоре, яюсь інакше...

— Правда? — засміявся комісар. — Але ви мабуть без вечері? Що? — спитав, натискаючи грушку дзвінка.

— Так, хоч ніколи я не сподівався сьогодні тут вечеряти...

Кремер прижмурих очі.

— Це завдячуєте в першу чергу панні Зузі, а властиво вашій сестрі.

— Моїй сестрі?

— Так, бо я саме вертаюся тепер з переслухання...

В двері легко застукано.

— Так! — кинув голосно Кремер.

— „Цікаво, чи велів він бити Стефу?“ — подумав Ромко.

Увійшов кельнер.

— Принесіть спис страв! — сказав Кремер — і, звертаючись до Ромка: — Що ви п'єте, пане товаришу?

— Може коньяк?

— Добре! — погодився Кремер.

— Будь ласка, — звернувся до кельнера Ромко, — пляшку коньяку й закуски.

— Якої марки коньяк? — спитав кельнер.

Кремер допитливо глянув на Ромка.

— Може „Енесі“? — кинув недбало Ромко й поблагословив у думці Старецького.

Кельнер вклонився і вийшов.

— О, то з вас, бачу, бувалий і досвідчений у ресторані добродій! — всміхнувся Кремер. — Мабуть з цього боку ваша сестра ще не знає вас!

— Чому ні?! — засміявся весело Ромко. — Скільки то разів я приходив над ранком додому, сестра мені відчиняла двері й завжди пізніше впевняла батьків, що я вернувся „після дванадцятої“...

Кремер хитнув головою.

— Так, так. Я бачив з розмови, що вона вас дуже любить. Шкода, що вона вміпалася в цю погану справу...

Ромко стиснув кулак, аж нігті вп'ялися в долоню. Кремер недбало курив цигарку й неначе щось думав.

— Взагалі, навіщо ці всі історії! — сказав по хвилині. — А ще до того пхати туди молодих дівчат! Врешті, ви це все добре знаєте, навіщо вам говорити!

В двері постукано, увійшов кельнер, несучи на таці пляшку коньяку, чарка й закуску. Усе розставив на столі і, вклонившись, тихо вийшов.

Ромко знизав плечима.

— І знаю, пане професоре, і не знаю...
— Ну, вишіймо! — усміхнувся Кремер. — Та ж уся ваша молодь це ж революціонери першої води. Про це я знаю!
Кремер випив і, закусуючи, додав:
— Але зі своєю сестрою облиште! Шкода дівчини на такі речі!

Ромко налив чарки й недбало спитав:
— Чи справді їй щось загрожує поважніше?
— Поважніше? — призадумався Кремер. — Ні, цього сказати не можна, але непотрібно було їй бути довірочною цього нещасного підпільного гуртка...

У Ромка злегка задрижала рука і він поволі поклав закуску на стіл.

— Значить, усе зражене! Правду говорив мсденас...
— І нагло завзятість залила його душу, за всяку ціну рішив знайти провокатора.
— Сам загину, але його знайду! — рішив, і тут нагадалися слова Старецького:
— Не спійся і не гарячися! Це твоя зустріч комісара перша, але не остання!

Глянув шильно на комісара.
— Вибачте, я не розумію, пане коміс... пане професоре! Як то довірочною?

— Можливо, що ви не знаєте! Навіть ви не повинні знати, ет, навіщо говорити! І так уже нічого не змінимо. Краще вип'ємо!

Ромко випив, і в його очах мигнула Стефа, розтягнена на лаві, агенти з гумовими палицями й обличчя батьків.

В голові запуміло. Хтось молоточком бив у грудях і кричав: рятуй Стефу! рятуй Стефу! рятуй Стефу!

— „Мушу її вирятувати!“ — постановив рішуче.

Кремер наливав чарки, і віздрі його носа грали.

— Або це вбивство міністра війни? Навіщо це? Ні, не перечте, я все прекрасно знаю, поки буде світ, доти будуть і революціонери, а поки будуть революціонери, доти буде політична поліція, комісарі й тюрми. Я вас дуже добре розумію і думаю, що кожний інтелігентний революціонер мусить, чи радше повинен, мене розуміти. В порядку: підпали, вбивство поліційних урядовців, крадежі державних грошей, напади на

поліційні архіви! Це все розумію! Але, під мільй Біг, що вам був винен цей нещасний міністр війни, який напевно про ваше існування не знав.

Ромко погодився.

— Зовсім справедливо! Я теж не розумію цього вбивства.

— Правда? — втішився комісар. — І звалили мені на голову надкомісара Фільдінга, радника Мавзоніуса з цілою комісією, роботи, Боже ти мій! Повірте, розумію, якби мене вбили, але міністра війни, який до того всього був адміралом фльоти! Чорт вас хіба розуміє!

— Але чи це напевно революціонери його вбили, пане професоре?

Кремер аневажливо хитнув рукою.

— Навіть можу вам сказати хто! Тільки не кажіть це якийсь час нікому, бо це щойно післязавтра буде подане до часописів. Молодий хлопець Ярослав Брукевич.

Ромко мало не крикнув:

— Славко!

Нахилився над тарільчиком, неначе хотів закусити, і в цій хвилині пробігла думка:

— „Невже він був провокатором? Ні, це неможливо! Хоч меценас казав...“

— Ви знаєте його? — спитав Кремер.

— Знаю! Навіть дуже добре! Але що йому сталося?

— Питайте його! — обтер уста серветкою Кремер. — Краще буде для нього, як помре в лікарні. Принаймні не буде в слідстві співати й не повісне на шибениці!

Ромко наливав чарки й думав:

— „Що він хоче від мене? Бо що я хочу, то я знаю, але чому він так співає?“

Підніс чарку.

— Будь ласка, пане професоре!

Кремер випив, розсівся вигідно в кріслі і закурих цигарку.

— Ось саме я з вами й хотів про це поговорити. Тільки з вами, і то довірочно.

— „Ага, починається! — подумав Ромко. І йому стало весело: — замість того, щоб я з ним починав, він починає зі мною. Ще, чого доброго, він стане нашим висланцем до поліції...“

— Ви маєте зв'язки, — продовжував комісар.

Ромко зчудованими очима глянув на комісара.

— Ви не перечте! Я може краще знаю, як ви самі. Від чого ж є поліція?

— Поліція є для непорядних, а я залічую себе до порядних — зажартував Ромко.

— Ха-ха-ха! — зареготався комісар. — То ви мені гарне свідоцтво виставляєте! Але, але, порядні не сидять в тюрмі, а я вже вас бачив в тюрмі!

— Тільки в слідстві на поліції, пане професоре, ще не в тюрмі! Та ви знаєте цей дотеп: наш загал можна поділити на три верстви: ті, що сиділи, ті, що сидять, і ті, що будуть сидіти.

Комісар знову сердечно зареготався.

— Добрий дотеп і — правдивий. Але, до речі, послухайте: я звільню вашу сестру й припиню слідство проти всіх тих, що є арештовані в зв'язку з цією справою. Але одна умова: ви на два місяці припините всяку революційну роботу.

— Не розумію! — відповів щиро Ромко.

— Говорю з вами щиро. Наступного місяця приїде сюди президент держави. Йому всі відраджують їхати, з уваги на майже певний атентат на нього. Я хочу письмово зложити старшинське слово президентові, що йому тут, як він приїде, за мого урядування волосок з голови не впаде. Коли ж ви мені заручите словом честі, що ніякого атентату не буде, то я перед приїздом президента не заряджу ніяких арештувань, а мене перенесуть на вище становище до міністерства, де матиму спокій в усією підпільною авантюрою! Отже: голову за голову! Згода?

— „Це інша гра!“ — подумав Ромко й всміхнувся:

— Пане професоре, це було б прекрасно, якби не одна помилка: я не є шефом розвідчиків!

Обличчя Кремера легко здригнулося і уста його скривилися.

— І добре, що ви не є шефом! Я саме тому в вами говорю. А ви, поговоріть з ким і де треба. Я не хочу знати, з ким і де, це ваша справа. А коли переговорите, так задавоніть до мене. Просто до мові канцелярії: так — добре, ні, друге добре. Ставлю вам умову чесно: зробимо собі віддих. Не хочете — значить, дальша війна.

— „О, він мусить любити шефа, коли так скривився на згадку про нього!“ — подумав Ромко й рішився:

— Пане професоре, за вислід переговорів не ручусь, бо я ще навіть не знаю, з ким говорити, але обіцяю, що говорити буду й старатимусь справу поладнати добре. Чи вдасться мені, не знаю і тому нічого не обіцяю. Тільки одна заввага: до звільнення тих усіх, яких ви ненамітили, ще одна умова.

Кремер відкинув голову на спинку крісла й бистро глянув у вічі Ромкові.

— Ну?

— Ви нам скажете, хто є вашим конфідентом у... нас!

Кремер сердечно зареготався, нахилився до Ромка й, прижмурюючи очі, спитав:

— Ви любите ящірки?

Ромко здригнувся.

— Бриджуся ними...

Кремер щільно глядів у вічі Ромка:

— Я теж. А щодо останньої умови, то може радше залишимо це питання відкритим. Не говорю ні так, ні ні. Самі знаєте, що кожний державний урядовець складає присягу зберігати урядову таємницю. Але часом, мимоволі, може щось, навіть не знаючи про це, несвідомо зовсім, зрадити... правда, ви це зрозумієте...

Ромко сумно похитав головою.

— Очевидно! Нема людини, яка б не помилялася... Всі ми тільки люди!

— Коби люди! — шепнув Кремер. — Ну, в такому разі може вип'ємо?

— Ми ж тільки люди! — всміхнувся Ромко.

І, підносячи чарку, подумав:

— „Цікаво, хто в цій історії буде кріликом? Він чи я?“

Надкомісар Фільдінг був дуже вдоволений. Хвилину тому вийшов від нього Кремер, і надкомісар, передумуючи ще раз його звідомлення, з вдоволенням затягнувся цигаркою.

— Якщо це правда, то знаменито! Знаменито! Рішуче, Кремер знає, як трава росте. Треба подзвонити до міністерства й подати його на відзначення. Рішуче! Він уміє братися до діла!

І саме коли надкомісар Фільдінг підняв трубку, щоб узяти телефонну слухавку й сполучитися з міністерством, міжкімнатний телефон тихенько зацокотів.

— Що там? — спитав невдоволено Фільдінг, підносячи слухавку й притулюючи її до вуха.

— Що? Не розумію?! Хто? — питав уривчасто й нагло гостро наказав:

— Зараз же сюди привести! Зараз же! Так, але газмним входом. Негайно! — Поклав слухавку, поволі підніс цигарку до уст і вигідно розсівся в кріслі.

— Гм! Історія починає плутатися. Про це мені Кремер не згадував. Ну-ну!

У двері постукали.

— Ввійдіть! — кинув Фільдінг.

В кімнату ввійшов дижурний старшина, віддав честь і відкрив широко двері. За ним увійшов мужчина, легко вклонився і став біля дверей.

Фільдінг кинув запитливим зором на старшину.

— Так, пане надкомісарє, це саме той пан...

Фільдінг хитнув головою, старшина вклонився і гострим кроком вийшов, закривши за собою двері.

Фільдінг придивлявся чоловікові: неспокійні очі, бліде обличчя і неначе болісно затиснені уста вказували на внутрішнє хвилювання. Мужчина ще раз вклонився і підійшов ближче.

— „За гроші! Гидота!“ — подумав Фільдінг і нагло спитав:

— Ви довго у нас на... службі?

Уста чоловіка затиснулися, а по обличчі пробігла нервова дрож. Дивлячись бистро у вічі надкомісара, чоловік кинув крізь зуби:

— Уже майже пів року працюю разом з комісаром Кремером щоб злівидувати банду революціонерів. І саме в цій справі приходжу до пана надкомісара.

Фільдінг мав враження, що торкнувся якоїсь гадини.

— Уявляєш! — подумав. — „Працює“ з Кремером! Гидко! Гидко!

— В такому випадку, з якої речі ви приходите до мене, а не до свого безпосереднього працедавця? — сказав угорос і зараз же подумав;

— „Як Кремер може з ним говорити! Таж таку личину — на суху гиляку!“

Чоловік випрямився.

— Я саме приходжу зі скаргою на комісара Кремера. Комісар не веде слідства з панною Стефанією Труцькою так, як треба, а що найважливіше — не так, як ми домовились.

— Умовились? Так, як ви домовились?? — скипів Фільдінг. — Ви... ви, будь ласка, не забувайтеся! Хоч ваші... діла в безумовно корисні для нашої держави й безпеки її, але, вибачте, ви ж себе не можете ставити побіч... державного урядовця, комісара Кремера. Ви це, думаю, розумієте?!

— Я це дуже добре розумію! — відповів холодно чоловік. — Я це навіть так добре розумію, що вже кілька разів звертав увагу панові комісарові на те, що в такий спосіб банди він не зліквідує, а навпаки...

— Вибачте! — перебив Фільдінг. — Все, що робить комісар Кремер, я знаю і вповні на це погоджуюсь. Цього мабуть доволі?

— Будь ласка, пане надкомісару, але я сумніваюся, чи ви погоджуєтесь, а може радше чи ви погодилися б на те, що принесе шкоду нашій державі і, хто-зна, чи не смерть президентові нашої держави...

— Що ви хочете цим сказати?

— Просто, пане надкомісарє, щоб не бути голословним, я можу вам подати факти, факти на письмі!

І мужчина витягнув з кишені плаща малий зшиток і, підступаючи ближче, подав його Фільдінгові.

Зшиток на хвилину завис у повітрі. Надкомісар дивився у вічі мужчині. Очі надкомісара були напівзакриті повіками, очі мужчини вп'ялені в надкомісара.

— „Візьмеш, візьмеш! — казали вони. — Ти нібито погорджуєш мною, донощиком, якому платите солені гроші. Але по суті ти боїшся мене, ну, спробуй не взяти цього зшитка? Тоді візьме його товариш міністра. А тоді? А в тому зшитку цікаві речі, дуже цікаві. Читатимеш як повість, як сенсаційну повість! Ну, візьмеш, чи ні?“

Напівопущені повіки задрожали й рука надкомісара Фільдінга поволі піднялась і взяла зшиток.

Легка, глумлива усмішка заграла на вузьких устах мужчини. Усмішка перемоги.

Фільдінг поволі поклав зшиток на бюрко і, не дивлячися на мужчину, сказав:

— Я це перегляну. Зайдіть до мене завтра в цій порі. Тоді дам вам відповідь.

Мужчина легко схилив голову.

— Я ще одно хотів би вас просити, пане надкомісарє, — сказав твердим голосом.

Надкомісар дивився на протилежну стіну:

— „Хоче грошей!“ — мигнуло в думці й змудженим голосом спитав: — Ну?

— Цілковита тайна! Навіть коли б мій плян не був добрий прошу заховати цілковиту тайну. А коли б навпаки... то прошу спалити зшиток.

Надкомісар глянув на мужчину.

— Не маєте чого боятися. Сюди приходять більше таких, як... ви!

Мужчина легко адригнувся.

— Так! — сказав твердо. — Бо ми всі служимо нашій державі.

Фільдінг потиснув сучок на бюрко і двері відчинилися. Ввійшов дижурний старшина.

— Прошу випровадити цього пана тайним виходом! — кинув Фільдінг і відвернув голову.

Мужчина легко вклонився і вийшов за старшиною.

За кілька хвилин надкомісар задзвонив знову. Дижурний старшина, увійшовши до кімнати, побачив, що Фільдінг стояв обернений плечима до дверей і дивився у вікно. Старшина випрямився біля дверей і ждав.

— Пане поручнику! — сказав поволі Фільдінг. — Завтра в цій порі прийде до мене цей самий добродій, що був у мене перед хвилиною. Зараз же по виході від мене ви його арештуєте, але так, щоб я цього не знав. Виготовлений наказ лежить на бюрку.

— Так, пане надкомісарє! — сказав поручник.

— Акти слідства Стефанії Труцької прошу мені принести, а комісарові Кремерові скажіть, що я хочу сьогодні з ним по-вечеряти й жду його телефону. Це все.

— Так, пане надкомісарє! — сказав поручник, і струнко випрямившись, вийшов.

Біля церкви св. Антона надкомісар Фільдінг здержався і хотів прощатися.

— Дозвольте, що я вас ще трохи підведу, — сказав комісар Кремер. — І так щось сьогодні не хочеться іти спати. Така гарна ніч.

— Справді гарна ніч! — погодився Фільдінг. — Але завтра жде нас ще гарніша праця.

— Нічого! — заспокоїв себе Кремер. — Праця не втече, а сьогодні я маю чомусь охоту натішитися таким гарним вечером. А ви щось не в настрої, надкомісаре?

— Дивно якось! — посміхнувся Фільдінг. — Маю враження начебто я невмитий!

Кремер не зрозумів:

— Невмитий? Як то?

— Власне! Якби я був брудний. Просто, знаєте, як то часом людина соромиться сама перед собою, що брудна, неголена... Так і я сьогодні щось подібне відчуваю...

Кремер посміхнувся.

— Ви, надкомісаре, мусіли мати діло з чимсь брудним? А ви там у міністерстві, високо, не зустрічаєте такого бруду як тут, на низах.

— Може й ваша правда! — погодився Фільдінг.

Кремер витягнув цигарницю і подав Фільдінгові. Обидва здержалися, щоб закурити.

— Не треба цього так серйозно брати, надкомісаре. Людина в цілому — це один великий бруд, але чи ми цьому винні?

Кремер засвітив сірника і подав Фільдінгові. Той закурив, і в цій же хвилині приступив до Кремера якийсь прохожий в погаслою цигаркою в устах, і витягаючи її з уст, спитав:

- Чи дозволите вогню?
- Будь ласка! — і Кремер подав запалений сірник прохожому. Закуривши, прохожий чемно вклонився.
- Дуже дякую!
- Нема за що! — сказав Кремер і закурив собі.
- Фільдіні здержався.
- Ви не вірите в забобони? — спитав.
- Кремер глянув на нього:
- Часом вірю, а чому питаєте?
- Бачу, що ви третій закурили цигарку від одного сірника.
- Третій? — здивувався Кремер. — Я навіть сам цього не завважив. Ех, хто б то в це вірив! А врешті, ми ж постійно на фронті, а людина до всього звикає.
- Дотепні кажуть, що навіть і до шибениці можна звикнути.
- Чому ні? — засміявся Кремер. — До цього мабуть найшвидше.
- Мовчки перейшли вулицю і звернули праворуч.
- Може вступимо на чорну каву? — спитав Кремер.
- Фільдіні поволі витягнув з кишені годинник і, підійшовши до ліхтарні, глянув на нього.
- Уже по першій! — сказав. — Я живу недалеко уже, але ви ще маєте шматок дороги. Пізно буде. А ви щось сьогодні розволочилися, пане-товаришу?
- Ага! — засміявся Кремер. — Щось мені справді приємно. Сам не знаю, з якої речі у мене такий добрий настрій. Може тому, що завдяки вам, надкомісарє, все в міністерстві так добре поладнане.
- В першу чергу поладнане завдяки вашій помисловості й енергії, комісарє, а не завдяки мені. Я вже виготовив звіт сьогодні до міністра в вашій справі й маю враження, що ви з цього звіту будете вдоволені.
- Невідомо тільки, чи міністр...
- Ну-ну! — заспокоїв Фільдіні. — Вже то міністр не може нарікати на вас. За винятком цього нещасного вбивства агента Руцького, всі справи виявлені й злочинці під ключем.
- Ще напад під Баштою! — пригадав тихо Кремер.

— Це властиво одна справа. Те й друге — одна рука. І раніш чи пізніш воно виясниться. Ще не було такого атенатчика чи злочинця, щоб сам себе не зрадив.

— Хоч би по своїй смерті! — засміявся Кремер.

— Навіть! — засміявся й собі Фільдінг. — Але, але, — пригадав собі Фільдінг, — як ми вже говоримо про ці справи, то я вас мушу попередити: не вірте надто людям, друже!

— Я вас не розумію! — сказав Кремер.

— Не вірте всім тим, що вам доставляють матеріали. Є між ними й... гадини.

Кремер зморщив брови.

— Ви не можете мені, надкомісарє, нічого більше сказати? — спитав по хвилині.

Фільдінг закопчив губи, і глумлива посмішка пробігла по його обличчі:

— Могти, то я завжди можу. Тільки шкода такого гарного вечора на такі брудні речі. А в тім, завтра ранком я поговорю з вами про все докладно і при тому зроблю вам приємну несподіванку.

— Вже наперед вам за це дякую, надкомісарє!

Фільдінг здержався.

— Я вже вдома. Так здорові були, друже, до завтра!

— А радше до побачення сьогодні, надкомісарє!

— Добраніч! До побачення!

Кремер вклонився і завернув назад. Скинув капелюха й поглянув на небо, розмаане тисячами зірок.

— „Що не кажи, а жити приємно! — подумав. — Почуваю себе так, якби мав виїжджати на відпустку... Перенесення — це теж своєрідна відпустка. Та найважніше: я додержав слова й вони додержали. А тепер хай собі роблять, що хочуть!“

Бували дні, коли на згадку про завтрішню працю дрож проходила йому по спині, і його урядування було для нього каторгою. Але хоч програма завтрішнього дня ні в чому не рівнилася від інших днів, сьогодні було йому на серці легко й спокійно.

— „Щось неначе недужому перед смертю! — засміявся до себе, і чомусь пригадав сірник, від якого він третій прикурив цигарку. — В такому випадку можемо собі тепер закурити!“ — сказав майже вголос і здержався, витягаючи цигарницю.

Вулиця була безлюдна, бо надкомісар Фільдінг жив у поліційних казармах за містом. Ген далеко, на розі вулиці блимала ліхтарня, а праворуч тягнулися залізні штахети, що відділяли міський парк від вулиці.

— „Ближче було б мені перейти через парк, але він уже зачинений. Треба обходити довкруги!“ — подумав Кремер і засвітив сірника, щоб закурити.

Почув легкі кроки за собою і швидко оглянувся. Якась тівь пробігла вулицею і спинилась перед Кремером. Слабий вогник сірника освітив обличчя.

— Ах, це ви? — здивувався Кремер. — Що ви в цій порі...

Доглянув металевий блиск в руці прохожого і кинувся вбік. Але вже було запізно. Блиснуло — і пекучий, пронизливий біль прошив голову. Кремер хотів підняти руку, але небо, помережане зірками, нагло закрутилося і обірваними кусками почало валитися на нього. Настала темінь.

Ромко стояв біля похмурого будинку тюрми і ждав. Сонце світило, вулицями поспішали люди, їхали авта, всміхалися одне до одного знайомі. Ромко стояв і ждав: вчора подзвонив до нього додому „пан професор“ — зайдіть сьогодні до „Амбасадорів“. Маю для вас радісну вістку. Але не раніше як о 6-ій вечора, бо я зайнятий.

Кремер прийшов кілька хвилин по 6-ій. Настрій у нього був неначе якийсь святочний. Усміхаючись, привітався з Ромком:

— Ну, я сповнив свою обіцянку й додержав умови: ваша сестра звільнена!

— Невже? — вирвалось з уст Ромка.

— Серйозно! І я дуже радий, що міг зробити цю прислугу не вам, бо у вашому віці сестри це не цінять, а вашим батькам. Я їх дуже добре розумію. У мене теж є дочка... — говорив Кремер, затираючи руки, наче б перемагаючи зворушення. А Ромкові нагло здалося, що біля нього стоїть не поліцейний комісар, а дуже-дуже близька йому людина...

Старався опанувати себе, але щось у грудях поволі розвивалося, тепле, гаряче й підходило до горла. Закусив губи.

Кремер усміхався.

— Ну, випиймо на добрий початок нашої приязни, і мені треба йти. Знаєте, у мене надкомісар на карку, слідства й слідства. Повдорівіть від мене вашу сестру й попросіть її хай вона вдруге не грається з вогнем. Може трапитися комісар поліції не жонатий або, ще гірше, в якого не буде дочки...

Сонце світило, вулицями поспішали люди, їхали авта, всміхалися одне до одного знайомі.

— „Чому Стефа так бариться?“

Кремер вийшов із ресторану перший. Завжди хтось виходив з них перший, ніколи не виходили разом. Спершу Ромко сміявся з цього. — Чого ж критися? — питав. — Нас разом уже налевно бачили!

— Стереженого Бог стереже! — відповідав Кремер. — Хочете мати присмність? Раніш чи пізніш матимете її, тож навіщо приспішувати.

Ромко ходив по сепаратці, м'який килим глушив його кроки, тільки серце стукотіло: „Стефа вільна, Стефа вільна!“ Хотілося бігти до батьків і сказати їм цю вістку. Бачив уже в уяві слези радості матері й адержану радість на обличчі батька. В таких хвилинах батько старався опанувати себе, він звичайно цілував Ромка або Стефу в голову, дивився довго в очі й ішов до свого бюрка та курил цигарку. Довго й поволі. А щойно пізніше, коли вже цигарка курилася, починав:

— Ну, як там було? Розкажуй!

Так було тоді, коли Ромко здав матуру, так було тоді, коли Стефа закінчила учительську семінарію, так було тоді, коли Ромка звільнено з тюрми... А мама ніколи не слухала. Зараз бігла до кухні, бо ж треба було обов'язково „нагодувати дитину“. Мати ніколи не слухала, що розказувалося, і треба було завжди оповідати вдруге. З цього приводу тато морщив брови й хитав зневажливо рукою:

— Ти постійно думаєш, — говорив до мами, — що кожний до хати приходить голодний, так, якби не було ресторанів у місті.

— Ех, який там харч в ресторанах! — вирішувала мати й знову бігла до кухні й знову треба було розказувати наново.

Ромко глянув на годинник. Доходила 9-та. Ще хвилинка, і Стефа вийде!

— „Не сподівається мене тут бачити! Але зрадіє! І добре що я нічого не говорив батькам. Перш усього вони не знають і не можуть знати про моє знайомство з Кремером, а відтак... я мушу про все здавати звіт меценасові!“

І того ж вечора, коли Ромко довідався про звільнення Стефи, він пішов до меценаса. Хоч радість припняла йому крила, він ішов поволі, спокійно й кілька разів звертав у бічні вулички, щоб перевірити, чи хто за ним не слідкує. Ні, не слідкував ніхто. Окружною дорогою дійшов до мешкання меценаса й, на превелике щастя, застав його вдома.

Як завжди, завіси прислонювали вікна й стишували гамір міста, а за бюрком, закиданим газетами, журналами й записками, сидів меценас.

— А-а-а, вітайте пане амбасадоре! — як звичайно, пожартував меценас, вітаючись з Ромком. — Дуже радий вас бачити. Що ж там нового у ворожій дипломатії?

— Саме вертаюся з маленької перекуски, на яку зволив попрокхати мене міністер війни Кремер, — відповів тим самим тоном Ромко. — І зараз же, а це вважаю за свій обов'язок, хочу про вислід повідомити пана президента.

— О, ексцеленціє, ви надто ласкаві! — засміявся меценас. — Щоправда, так пізно я ніколи не приймаю, а по 7-ій вечора дуже рідко говорю про державні справи, але тільки для вас зроблю цей виімок.

Ромко вигідно розсівся в кріслі й усміхнувся. Меценас сперся на спинку фотеля.

— Бачу радісну усмішку на вашому обличчі і чую запах алькоголю в кімнаті.

— Не думайте, пане президенте, що перше в наслідком другого.

— Надто добре вас знаю, ексцеленціє, щоб так думати, повірте!

Ромко не видержав, нахилився над бюрком і поклав свою руку на рамені меценаса.

— Ви не уявляєте, меценасе, який я щасливий! Завтра ранком Стефа буде вдома.

— Хто? Стефа? Серйозно?

— Так, Стефа! Це саме сказав мені тепер Кремер. Дав на підпис надкомісарові Фільдінгові її звільнення, і той, звичайно, підписав.

— Чому, звичайно?

— Ну, бо так зреферував її справу Кремер.

Меценас задумався:

— Ага! — сказав по хвилині поволі, протяжно.

Ромко здивовано глянув на нього.

— Не розумію вас, меценасе. Ви, щось бачу, невдоволені з цього... Чи я може... зробив якусь... дурницю?

— Ні, ні! — рішуче заперечив меценас. — Ви не зробили дотепер ніякої дурниці, не в тому річ. Тільки, знаєте, заскочила мене гра Кремера.

— Гра Кремера? — здивувався Ромко. — Тепер я з черги не розумію. Яка гра?

Меценас відповів питанням:

— Він говорив вам, чому він звільнив Стефу?

Ромко хитнув поволі головою:

— Так, тепер усе ясне... Він нібито зробив це все для батьків, для мене, а по суті...

Меценас докінчив:

— А по суті має тепер вас в руках і при допомозі звільнення вашої сестри, чи радше безперервної загрози арештування її старатиметься витягти з вас усе можливе й неможливе.

Ромко покрутив головою.

— Дозвольте! На те, щоб витягати, треба двох: одного, щоб витягав, а другого, щоб дозволив з себе витягати.

— Справедливо! — погодився меценас. — Та все ж таки я не думаю, що Кремер така хитра штука.

Ромкові пригадалася хвилинка, коли Кремер був для нього „близькою людиною“, і він закусив губи.

Меценас встав з фотелю і почав ходити по кімнаті.

— Треба придумати план, що зробити зі Стефою! — сказав по хвилині. — Так її залишити годі, бо вона буде дуже невігідна під цю пору для нас. Вони ж знають про неї усе, „наш приятель“ добре їх об'яснив. І поти, поки вона буде на шахівниці, доти ми будемо в дуже невігідному положенні. Тим більше... гм...

Ромко запитливо глянув на меценаса.

— Тим більше, що? — спитав по хвилині.

Меценас не відповів.

Сонце світило, вулицею поспішали люди, їхали авта, всімалися одне до одного знайомі.

У відчиненій брамі тюрми стояла Стефа.

Прижмурила злегка очі й дивилася на вулицю. Була в тій самій рожевій суконці, в якій тоді, вночі, пішла з агентами. В правій руці тримала маленький клуночок і неначе вагалася, кудю іти.

Ромко поволі підходив до брами.

Очі Стефи широко розкрилися, у них загорілись вогники нетакої радості, і вона витягнула до нього руки:

— Ромко!

Ромкові кортіло пригорнути її оцяльно-сильно. Але вулицями поспішали люди, сонце несамовито ясно світило, і він не хотів звертати уваги на себе. Вони ж були під брамою тюрми.

Швидко взяв її під руку, і вони пішли.

Рука Стефи була м'яка й тепла. Стефа звернула свої очі до Ромка й трохи схвильовано спитала:

— Ти знав, що я сьогодні вийду?

— Так! — хитнув головою Ромко.

Мовчки взяв від неї клунок. Боком поглядав на неї. А очі Стефи з якоюсь жадібною цікавістю дивилися на такі відомі їй вулиці, крамниці. Все було таке давно знайоме й все було якесь нове й якесь, начебто, урочисте. І люди йшли якось інакше, й трамваї їхали інакше, й сонце світило якось інакше.

— О, глянь! В кіні „Едісон“ нова програма.

Програма була стара, але Стефі видавалося все новим, для Стефи сьогодні в кіні „Едісон“ ішла прем'єра.

— Пожди, поглянемо на світлини. Ти вже бачив це?

Ромко давно це бачив, але навіть говорити це Стефі? Він усміхнувся і відповів:

— Підемо сьогодні ввечері, добре?

Рука Стефи мовчки стиснула руку Ромка, і вони пішли далі. Звернули праворуч, і Стефа неначе собі щось нагадала:

— А... як там вдома?

— Все спокійно й добре. Але батьки не знають, що ти сьогодні вийшла.

— Не знають? — здивувалась Стефа. — А ти звідкіля знаєш?

— Тазмниця! — усміхнувся Ромко. І зараз додав: — Ти мушиш побачитися з меденасом.

Поважно хитнула головою.

— Добре! Я й так маю вам багато дечого розказати.

— Про Кремера? — усміхнувся Ромко.

— А ти — це знаєш? — здивувалась Стефа.

— Трохи знаю, але не все. Та тепер ще про це не говорім. Мавш час. Шкода настрою. Аджеж завтра теж буде день.

Ішли мовчки далі.

Ще одна вуличка праворуч — і вже їхній дім.

Та нагло з-за рогу вулиці вибіг малий хлопчина й, вимахуючи часописом, яких купку тримав під пахою, закричав:

— Надавичайне видання! Жахливе вбивство! Комісар поліції Кремер убитий!!! Надзвичайне видання!

Вимахуючи часописом, хлопчина побіг далі.

Ромко й Стефа спинилися і глянули одне на одного.

— Що це? Як? Хто?

Хлопчина здержався на кивок якогось чоловіка. Ромко швидко підбіг до нього, купив часопис і, вернувшись до Стефи, почав читати:

Смерть комісара поліції Р. Кремера

„Невідомий злочинець учора пізно вночі, коли комісар поліції Кремер вертався після праці додому, трьома стрілами позбавив життя відомого патріота. Коли пишемо ці рядки, то просто не хочеться вірити, що цей, кристального характеру державний муж, що завжди й постійно стояв на сторожі правопорядку, ця високошляхетна людина, не живе. Та поки заговорять справедливість, на цьому місці мусимо звернутися до нашої влади в гарячому заклик: Не щадіть зусиль, не щадіть труду і з коренем вирвіть трійливе хабаззя, яке утруднює розвиток нашого державного життя! Хай і сліду не залишиться по тих людях, що встелюють свій шлях трупами й кров'ю. Якщо тепер цього не зробите, то наша батьківщина в небезпеці і самі громадяни муситимуть боронити своє майно й життя від бандитів, які звать себе „героями-революціонерами“.

„Комісар Кремер не живе! З його іменем айшов у могилу один із тих, які ціле життя посвячують для одної цілі, одної ідеї: оборони батьківщини. І ми віримо, що його ім'я стане символом перемоги справедливості над злочинном, стане прапором, під яким гуртуватимуться всі рідні йому духом, всі ті, чії серця горять вогнем посвяти й боротьби для добра загроженої батьківщини. Хай геройська смерть комісара Кремера буде починком великого діла: оборони й об'єднання всіх громадян проти підлих злочинів і задумів скритовбивців!“

Останні вісті

„Як довідуємося, слідство в справі вбивства комісара Кремера веде надкомісар Фільдінг, що був з бл. п. комісаром Кремером на вечері, а потім, розпрощавшись з ним, пішов додому. Покійний комісар Кремер жив з ріднею при вул. Срібній, майже за містом. Ніхто не чув трагічних пострілів. Щойно над ранком прохожі завважали трупа. негайно повідомлено поліцію, і на місце випадку прибув надкомісар Фільдінг. Лікар ствердив що постріли впали спереду. Покійний не мав часу на оборону, набитий револьвер знайдено в його кишені. Поліційні пси є вже на слідах убивника. Надкомісар Фільдінг зарядив арештування“.

Блідий Ромко глянув на Стефу. Неначе приголомшена, стояла вона на хіднику і непритомними очима дивилася на часопис.

— Хто це міг зробити? Навіщо? Яка ціль? Напевно ніхто з наших, це певно. Хіба ж меценас не сказав мені, що Кремер, відколи я до нього заходжу, є недоторкальний, є під нашою охороною, і не тільки що не вільно робити на нього ніяких нападів, але навіть, у певних випадках, треба йому йти на руку? Ромко рішився. Треба було діяти негайно.

— Стефусь! — промовив. — Я йду до меценаса. А ти, не поспішаючи, йди додому і там мене жди. Дуже тебе прошу — нікуди не виходь. Справа дуже поважна, сама бачиш. Я йду.

Стефа пригадумалась.

— А може ти мене б з собою взяв? Я боюся за тебе.

Ромко заперечив головою.

— Тут жадної небезпеки немає, а врешті мені нічого не може статися. А що я був знайомий, ех, врешті! Нічого, Стефусь, іди, я скоро вернуся, я мушу тепер бачитись з меценасом. За годину буду вдома.

Ромко віддав клуночок Стефі, сильно стиснув їй руку й швидко завернув навад.

Стефа стояла на місці, не знаючи, що робити. Додому йти не хотілось. І раптом прийшло їй на думку тайне мешкання шефа. До нього треба їй конечно поїхати. Він напевно буде вдома, бо перед 11-ою шеф ніколи не виходить на місто. А він напевно щось знає докладніше. Взагалі, шкода, що вона не сказала Ромкові про шефа. Краще було б до нього поїхати, а не до меценаса!

— „Так буде найліпше! Поїду до шефа й за півгодини буду вдома, і ніхто не знатиме, що я в нього була“.

Оглянулась за Ромком. Його вже не було видно.

Підійшла до трамвайної зупинки й, коли трамвай над'їхав, всіла. Вагон рушив.

А в цей момент якийсь чоловік, що стояв на протилежному хіднику вулиці, помахом руки прикликав над'їжджаюче таксі. Авто спинилось, чоловік всідаючи щось сказав шоферові, і авто поволі рушило за трамваем.

Меценас глянув на годинник: доходила восьма, і в цей момент давінок у входових дверях тихенько писнув два рази.

— „Точний!“ — подумав меценас.

Вийшов з кімнати й відчинив входові двері. Перед дверима стояв листоноша.

— Телеграма! — сказав коротко, вручаючи папірець.

— Прошу ближче!

Листоноша звійшов досередини.

Меценас тихо спитав:

— Все приготоване?

— Усе! Всі повідомлені. Перед хвилиною Ромка покликано на поліцію.

— Ага! — догадався меценас. — Пашпорти?

— Прошу!

Листоноша подав меценасові два пашпорти.

— Гарзд! Залишається останнє. Я все поладнав. Маєте ключі від мешкання і за кілька днів усе це поспродуйте. Хтось як захоче, може жити. Але краще ні, зліквідуйте мешкання. Безпечніше. Ромко нічого не знає?

— Ні! Не було наказу і тому...

— Добре! Так до побачення о 12-ій ночі на умовленому місці. Ви ж свідок?

— Так! Поважання!

— Мое поважання! — сказав голосно меценас, відчиняючи двері. — Добраніч!

Поволі вернувся в кімнату. Глянув на бюро, на малу підручну бібліотеку, що стояла побіч бюрка, і неначе якась тінь майнула по його обличчі. Хвилину стояв на місці, а потім

підійшов до вікна й відхилив завіси. Мрячів дощ. Дивився на вулиці, осяяні яким електричним світлом, і неначе згадавав щось. Годинник повагом вибив чверть по 8-ій.

— Знаменита пора! — сказав до себе і почав одягатися. Вдягнувся помалу й спокійно. Насамперед перешукав усі кишені плаща й вбрання, чи не залишилося в них чогось зайвого або підозрілого. Пашпорти заховав дбайливо в грудній кишені сюртука, в бюрка витягнув револьвер, уважно його оглянув і всунув у кишеню плаща. Підійшов до бібліотечної шафки й звідтам витягнув малу бляшану коробочку. Держачи її адалеку від обличчя, відкрив. Спааний запах хлороформу наповнив кімнату.

— В порядку! — сказав півголосом, закрив коробочку і вложив до кишені плаща.

Вдягнутий підійшов до дверей, ще раз від порога уважним взором оглянув кімнату, погасив світло й вийшов на вулицю.

Мрячів дощ. Хідники опустіли, тут і там під парасолею спішилися прохожі. Меценас стояв у брамі дому й ждав. Міський годинник видзвонив пів до дев'ятої. По кількох хвилинах з міста над'їхало крите авто й, проїжджаючи повз дім меценаса, звільнило трохи бігу й на хвилину погасило світло. За кілька домів подалі авто здержалося.

Меценас вийшов на хідник, оглянувся і, підтягаючи комір плаща вгору, підійшов до авта. Двері авта відчинилися, меценас всів і авто безшелесно рушило вперед.

Кілька хвилин в авті панувала мовчанка. Їхали бічними, слабо освітленими вуличками. В світлі одної з наріжних лукових ламп, меценас кинув оком на своїх сусідів. Це були поліцейсти. Один поліцейст сидів коло шофера, а двох коло меценаса.

— „Може незабаром вертатимусь цією самою дорогою, але вже з іншими поліцейстами!“ — подумав меценас.

Ніхто не говорив ні слова. Авто поволі під'їжджало під будинок окружного суду.

— Знаєте докладно, що робити? — спитав тихо меценас, відчиняючи дверцята авта, коли воно зупинилося за кілька кроків від ліхтарні, у темряві.

— Так! — відповів один з поліцейстів.

Меценас вийшов з авта й уважно зачинив за собою дверцята. Підійшов поволі до брами, відчинив її і повагом пішов сходами вгору. На сходах зустрів його воячий, який сходив вниз.

— Добрий вечір пану меценасові! — привітався возний. — Саме пан суддя кінчить переслухання і просить переказати, щоб як пан меценас прийдуть, то щоб заждали в сьомій залі.

— Арештованого ще не відвезено до тюрми?

— Ні, ще ні.

— Будь ласка, передайте цю записочку панові судді, але негайно. А я між тим пожду його.

— Вже, пане меценасе! — сказав возний, пішов сходами вгору й увійшов у бічні двері.

Меценас швидко перекинувся через поруччя сходів і за-кашляв.

Сходами бігли вгору два поліцейсти.

— Сьома зала тут! — показав меценас рукою, дивлячись вниз.

Поліцейсти увійшли до залі й зачинили двері. В цій же хвилині протилежні двері відчинилися, і вийшов возний.

— Пан суддя сказали, що добре! — відрпортував возний і витягнув ключі з кишень.

— Що, ви вже замикаєте браму? — здивувався меценас.

— Так, пане меценасе, пан президент веліти замикати браму суду пів до дев'ятої. Такий наказ.

І, сходячи вниз, возний тямничо всміхнувся.

— Непевні часи! — сказав неначе до себе.

Коли возний минув закрут сходів і зник з очей меценаса, той завернув від дверей, підійшов до сходів і став дивитися на возного. Возний сходив з останньої сходинки, коли нагло з-заду обняли його чийсь руки, хтось затулив йому хусткою обличчя, і голова возного звисла вниз. Хтось поніс його набік, і по хвилині поліцейст з'явився біля брами і став спокійно ходити сюди й туди.

— Добре справилися! — всміхнувся меценас і поволі відчинив двері сьомої залі. Зала була порожня, посередині світилась лампа, а велика шафа, повна актів, була злегка відсунена.

Усміхнувся.

— Щораз то краще! Ні, серйозно, сьогодні таки маємо щастя!

Проходжуючись по залі, ніби ненароком, підійшов до шафи і кинув оком за неї.

— Уважайте на знак! Дотепер усе в порядку! — сказав півголосом.

І далі ходив по залі.

Двері відчинилися і в кімнату гострим, швидким кроком увійшов слідчий суддя. З милою усмішкою підійшов до меценаса, витягаючи на привітання руку.

— Добрий вечір, добрий вечір! Після нашої телефонної розмови сьогодні ранком, думав я, що з вами повечеряю, а тут з вашої записки бачу, що ви хочете боронити цього лайдака! Правда це?

Меценас сердечно стиснув руку судді.

— Правда, і думаю, що це не перешкоджає нам сьогодні разом повечеряти.

Суддя втомлено всміхнувся.

— Зовсім ні. Тільки ви ще хочете porozумітися з арештованим?

— А він ще є тут?

— Так. Я велів його задержати, бо ви мали прийти. Але, але, будь ласка, сідайте! — Дуже сьогодні я, знаєте, втомлений! Жахливий день!

Суддя сів у крісло:

— Сідайте!

Меценас подякував.

— Ви знаєте, що я цілими днями сиджу. Але хотів я вас, так, незобов'язуючи, спитати: як там слідство?

Суддя хитнув головою.

— Все ясне, як на долоні! Що тут може бути поплутане? Убив Кремера, що більше, мабуть через нього й Рудький загинув, і цей напад під Баштою теж його діло!

— Що ви кажете? — помітно здивувався меценас. — Він признався в цьому?

— Признався, то він загалом не признався. Але напередодні скритовбивства Кремера він був у надкомісара Фільдіна зі скаргою на бідного Кремера. Певно за ними обома слідкував, вони разом вечеряли, і знав, що як Кремер писне слово Фільдінові, або навпаки, то це — його смерть. Тим-більше, що Кремер знав більше про нього, як ми.

Меценас хвилину подумав.

— Виходить проста історія!

— Зовсім проста! Як шибениця! — засміявся суддя. — Ну, як хочете, порозумійтеся з ним. Хоч — і тут суддя махнув рукою — шкода часу! — І шкода вас!

— Як то мене шкода? — здивувався меценас.

— Не вартий він вашої оборони, меценасе! Йй-Богу не вартий! Вже такого лотра на суху гиляку — і кінець! Навіть без суду. А шкода вашої кар'єри! Та ж ви ще в адвокатурі молода людина!

Меценас усміхнувся.

— Бачите, які ви є?! Він вам стільки добра робив...

Суддя кинувся.

— Добра? Ви збожеволіли? Яке добро може зробити підленький зрадник? Агєнт-донощик? Та ж це гірше від звичайного бандита! От, бачите, чим скінчилося це добро: вбивством Кремера! Загалом, не розумію, навіщо поліція оточує себе донощиками. Це в першу чергу шкодить поліції, а помагає стільки, що кіт наплакав. Зловлять двох учнів, на донощика витратять гроші, а комісар згине. І це зветься успіх! Ну, але ходім, меценасе, хочете боронити, нема ради!

І суддя встав з крісла. Обидва з меценасом ішли в напрямі дверей, коли нагло меценас зупинився, витягнув хустку до носа і — чхнув. У цій же хвилині хустка закрила обличчя судді, а меценас обидвома руками, мов кліщами, схопив його за руки.

З-за шафи вибігли поліцєсти на допомогу меценасові. Сильний запах хлороформу наповнив кімнату. Суддя зробив крок і, як би один із поліцєстів не піддержав його, був би повалився на землю. Другий поліцєст став коло дверей.

Меценас з поліцєстом перенесли суддю на лавку, поліцєст витягнув швидко шнур, зв'язав руки й ноги судді, в уста вложив хустку і сильно зав'язав другою хусткою уста.

— В порядку! — шепнув меценас, коли поліцєст скінчив в'язати суддю. — Можемо йти. На коридорі спокійно? — спитав поліцєста, що стояв біля дверей.

— Не чуто ні шелесту!

— Ходім! Світло згасіть і зачиніть двері.

Вийшли із залі. Кругом панувала тиша.

— Дасте раду з двома? Чи треба помічі?

Поліцєсти глянули один на одного.

— Ні!

— Станьте біля дверей. На слово „прекрасно“ швидко входьте в кімнату.

Перейшли малий коридор і меценас різко відчинив якісь двері й гострим кроком увійшов у кімнату.

Була це маленька кімнатка. Біля бюрка сидів поліцист, а проти нього, в плащі, закований мужчина. На бюрку горіла настільна електрична лампа. Коло дверей стояв другий поліцист в наготовленім крісом. Коли меценас увійшов, поліцист, який сидів за бюрком, встав і вийшов з-за бюрка. Меценас став близько біля нього й, вдивляючись в очі арештанта, поволі заговорив:

— Ви мабуть не думали тут зі мною зустрітись? Правда, це прекрасно?! — І в цій же хвилині меценас стисненим п'ястком вдарив поліциста в долішню щелепу. Поліцист замахав руками й повалився на підлогу, і в цій же хвилині на нього кинувся поліцист, який вбіг в кімнату.

Меценас оглянувся.

Другий поліцист із конвою лежав на землі.

— Хустку в рот і зв'язати! — кинув тихо-гостро меценас і вибіг на коридор.

Панувала тиша.

Вернувся в кімнату. Усе було скінчене: обидва поліцисти лежали зв'язані один біля одного.

Мужчина в кайданах виряченими очима дивився на меценаса і поліцистів. Не говорив ні слова.

Меценас хитнув головою:

— Гарно! Ходім!

Поліцисти взяли між себе арештанта й вийшли з кімнати. Меценас зачинив двері і хвилину пождав. Вони зійшли зі сходів, і чутно було як відчинилась і зачинилась брама.

Меценас поволі зійшов униз і глянув під сходи. Там лежав ще непритомний, зв'язаний возний.

Поліцист, що все ще стояв біля дверей, усміхнувся.

— Йдемо разом? — спитав меценас.

— Так, ті вже поїхали.

— Ну, то йдемо!

Меценас вийшов на вулицю і відхнув на повні груди. Закурив і глянув на годинник: за п'ять дев'ята.

— Ми мали щастя, як рідко! — сказав до себе.

Поліцист замкнув на ключ браму судового будинку, зі свавільною усмішкою сховав ключ до кишені й звернувся у бічну вуличку, де стояло авто з погашеним одним ліхтарем. Відчинив дверцята авто й ждав, поки меценас не сяде.

По хвилині авто безшелесно рушило з місця.

— Де всідає Ступич? — спитав шофера.

— За містом, — відповів шофер. — По нього вступить Малицький.

Меценас прижмурих очі й розсівся вигідно на сидженні.

Авто швидко минало вулиці.

Прокурор стояв біля вікна й дивився на вулицю, а надкомісар Фільдінг ходив схвильовано по кімнаті.

— А хто ж напередодні вбивства обвинувачував покійного Кремера — розмахував Фільдінг руками — і говорив мені „довірно“, що Кремер боїться революціонерів, що веде слідство з цієї нещасною Труцькою надто лагідно, бо якби її трохи потиснути, то вона б не такі речі виспівала? Тільки він! Голота! А тепер виправдується, мовляв, він наш, він для нас працював нам вірно служив! Собака він і більше нічого. До одиночки, на хліб і воду! Тоді заспівав, як жайворонок! Тут він зловився.

Прокурор, не відвертаючи голови від вікна, відповів спокійно:

— В тому й річ, що він ще не зловився. Нічого йому доказати не можна, а він дає знову такі прихильні...

Надкомісар Фільдінг вибухнув:

— Що дає? Що дає? Прокуроре, ви ж хіба не будете з ним цяцкаться, як чорт-зна з ким?! Хочете з ним версальські розмови заводити? А по головці, по головці! Та ж самі бачите — одно вбивство за другим! Хіба ж останнє...

Прокурор відвернувся від вікна:

— Вибачте, пане надкомісаре, я вас дуже добре розумію і ви хіба теж знаєте добре, що до слідства я не вбираю білих рукавичок. Вам на поліції може вистачить підозріння, але нам, в суді, таки що не говоріть, а треба доказу. Немає доказу — немає вини! Можна здогадуватися, можна підозрівати, але засудити не можна!

Фільдінг призадумався:

— Послухайте, та ж воно ясно, як на долоні: вбив!

Прокурор хитнув головою:

— Хтось убив, безсумнівно, тільки хто?

Обличчя надкомісара Фільдінга почервоніло спересердя:

— Пане прокуроре, ви ще чого доброго скажете, що я вбив Кремера тому, що я останній з ним говорив!

Прокурор усміхнувся.

— Цього я не кажу, але ви могли бути так само останнім, що з Кремером говорив, як і передостаннім, і так само може дехто підозрівати вас у вбивстві Кремера як і того.

Надкомісар Фільдінг із здивування не міг промовити ні слова:

— Що ви? Прокуроре? Помилуйте! Чи ви при собі?

— При собі, пане надкомісарє, при собі. Але мусите зрозуміти, що я не поліцейний урядовець, а член суду. Ще раз кажу, я не маю ніяких доказів, а всі ті докази, що ви мені їх подали, це підозріння, а не докази. Але натомість я маю численні докази доброї волі й добрих вчинків для нашої держави збоку запідозреного у вбивстві комісара Кремера вашого агента.

— Не запідозреного, пане прокуроре, вбивника комісара Кремера, а доказаного вбивника! — сказав твердо Фільдінг.

— Ще раз повторюю, пане надкомісарє, запідозреного вбивника, бо я говорю, як член суду, а не як урядовець поліції! — відповів холодно прокурор.

— І далі, мене, прокурора, ніякі підозріння чи зізнання підсудного, незалежно чи під примусом, чи ні, не переконують. І тому я дуже дивуюся вам, пане надкомісарє, що ви, на мою думку непотрібно, відкрили свої карти.

— Я відкрив карти? — здивувався Фільдінг. — У чому?

— А в тому, — спокійно говорив далі прокурор, одягаючи плащ, — що ви подали до преси прізвище агента Кремера.

— Ви думаете про Труцького?

— Так! — і прокурор почав натягати рукавичку на ліву руку.

— Та це ж подав у своїх зізнаннях ваш... і тут надкомісар Фільдінг глумливо усміхнувся — запідозрений вбивник Кремера.

— Він міг подати теж, що ви, пане надкомісарє, вбили Кремера, ну, але я сумніваюся, чи це треба було б подавати до преси. Це не в тому річ!

— А в чому? — закусив губи Фільдінг.

— В тому, пане надкомісарє, що як ви це знаменито знаєте, неофіційним щоденником підпільної організації є часопис „Час“, і я зовсім не здивувався б, коли б у відповідь на величезні заголовки у „Щоденних Вістях“: „Роман Труцький, член підпільної організації, був агентом комісара Кремера“ — на першій сторінці „Часу“ не менш великими буквами появився заголовок: „Комісар Кремер був на службі підпільної організації“.

Фільдінг зневажливо усміхнувся.

— Що вам, пане прокуроре! Незалежно від того, що за таку сенсацію, виссану з пальця, можна було б запечатати ціле видавництво „Час“, а всіх редакторів посадити в тюрму...

В двері легко застукано. Увійшов дижурний старшина, випрямився і глянув на прокурора, а потім на надкомісара.

Прокурор витягнув руку на прощання.

— Будьте здорові, пане надкомісарє, не хочу вам більше перешкоджати. Скажу тільки одне: якби покійний Кремер жив то може сказав би нам дещо більше, але, як вам відомо, такі справи полагоджуються в чотири очі, і ледве чи Кремер залишив якінебудь завваги в цьому напрямі.

— Я вже постараюся вам ці завваги доручити, пане прокуроре! — усміхнувся глумливо Фільдінг. — До побачення! Доручу вам не один доказ, але цілий оберемок доказів!

— Буду вам невимовно вдячний! — вклонився злегка прокурор і, хитнувши головою старшині, що випрямився, коли прокурор проходив біля нього, вийшов з кімнати.

— Ну, з таким далеко не заїдемо! — змолв у вєтах Фільдінг і звернувся до дижурного старшини, що мовчки стояв коло дверей.

— Прийшов пан Труцький, зголосився на покликання.

— Так! — сказав протяжно Фільдінг. — Труп вдягнений?

— Так, пане надкомісарє!

— Ви перевірили усе докладно?

— Так, пане надкомісарє!

— Добре! Ще одне: де придержана?

— Замкнена, згідно з наказом, у вітальні.

— Ще раз пригадую, якнайчемніше поводитися в нею! Хто сторожить?

— Агентка Казимира Пшелєзь.

Надкомісар Фільдінг мовчки перейшов кілька кроків по кімнаті й, неначе рішившись, став проти дежурного старшини:

— Прощу собі записати!

— Наказ, пане надкомісарє! — випрямився старшина й витягнув записник.

— Об 11-ій годині ночі сьогодні відвезти придержану wraz із її речами до її хати в критому поліційному авті.

— Так, пане надкомісарє!

— Відвезе її агентка Казимира Шпелєзь і завтра ранком вона має здати мені докладний звіт із поведінки придержаної її розмови і т. п. Сьогодні вночі, тобто на світанку, зробити обшук в домі професора Труцького, привезти його сюди на переслухання і випустити після переслухання. Про його придержання повідомити дирекцію гімназії, де він працює. Спеціально переслухати уважно служницю Труцьких.

— Так, пане надкомісарє!

— За всіма Труцькими слідкувати аж до відкликання, кожного дня звіти передавати мені.

— Тут в течії є наказ про арештування адвоката Галькевича. Наказ мати напоготові, але здержатися з ним аж до мого рішення.

— Так, пане надкомісарє.

— Це було б мабуть все. Ага, ще одно: ви таки не нашли світлини цього... арештованого агента... в нашому альбомі?

— Ні, пане надкомісарє!

— І в кімнаті комісара Кремера теж її не було?

— Ні, пане надкомісарє!

— Цікаво! — шепнув надкомісар і нагло кинув наказ:

— Принесіть мені сюди альбом!

— Наказ, пане надкомісарє! — і старшина обернувся півоборотом та вийшов з кімнати.

Надкомісар Фільдінг сів за бюро й помалу почав вистукувати пальцями по ньому:

— „Невже це можливе? — думав. — Кремер був амбітний, це правда, хотів дістатись до міністерства, але при чому тут світлина?“

У двері застукано й не чекаючи на дозвіл, ввійшов дежурний старшина з альбомом в руці.

— Прошу пане надкомісарє! — сказав джурний старшина, кладучи альбом на бюрко й розгортаючи його. — Це ця сторінка.

Вгорі правої сторінки альбома бракувало одної світлини. Фільдін пильно приглядався порожньому місцеві, по хвилині витягнув зі шуфляди побільшуюче скло й крізь нього приглядався куткам, де була вміщена світлина. По хвилині сховав побільшуюче скло до шуфляди, витягнув клаптак чорного паперу, закрив ним порожнє місце, замкнув альбом і подав його старшині:

— Веліть мені зробити з цього відтиски пальців!

— Так, пане надкомісарє!

— Введіть Труцького! — кинув коротко Фільдін.

Джурний старшина випрямився і вийшов з кімнати. По хвилині двері відчинилися і ввійшов Ромко.

Фільдін вийшов з-за бюрка і представився:

— Надкомісар Фільдін! Прошу, сідайте!

Ромко вклонився.

— Труцький. Дякую!

Фільдін подав цигарку:

— Дозволите?

Ромко всміхнувся.

— Дякую. Я не курю.

І запитливо глянув на Фільдіна:

— „Що він від мене хоче?“

Був втомлений. Мецєнас заспокоїв його, що все добре, але що важливіше: Стефа щєзла. Додому не прийшла і ніхто її не бачив. Знав, що йдуть великі арештування, що Фільдін без розбору арештує всіх, навіть на вулиці, але щоб Стефу арештовано вдруге, в цьому сумнівався. Ромко шукав її цілий день і коли коло 6-ої вечером прийшов додому, застав покликання на поліцію, підписане Фільдіном. Значить, справа поважна.

— „А може в справі Стефи?“ — думав.

Ішов до комісаріату одверто, не криючись. Вже й так ніхто не міг ні в чому допомогти. Безнадійна справа!

— „Просьять зайти! По-дружньому! Ввечорі, щоб ніхто не бачив!“

І втомлені очі Ромка здержалися на обличчі Фільдіна.

— Пане-товаришу, — почав Фільдінгі, певно вже знаєте про це жахливе вбивство комісара Кремера. А ви були його приятелем, правда?

Ромко не відповів.

— „От туди стежка! — подумав. — А Стефа?“

Фільдінгі продовжував:

— Покійний комісар Кремер багато мені про вас говорив. Завжди хвалив вас дуже, мовляв, ви його щирий друг-приятель. І єдиному вам довіряв. Думаю, що таке саме довір'я можуть мати до вас...

Ромко хитнув головою.

— Так. Маю враження, що покійний комісар був моїм щирим приятелем.

Фільдінгі живо потакнув.

— Повірте, дуже щирим. Завжди висловлювався про вас з найбільшими похвалами. І тому я дозволив собі вас сьогодні суди запросити.

— Тому? — здивувався Ромко. — Вибачте, я не розумію.

— Річ в тому, пане-товаришу, що комісар Кремер не крився з тим, що ви, як молода людина з інтелігентного середовища, маєте багато знайомих, з рівними, в тому й з революційними поглядами. Тобто, ви — зазначив поневолі — маючі такі знайомства, можете тут і там дещо довідатися...

Ромко піднявся з крісла:

— Пане надкомісарє...

Фільдінгі нахилився через бюрок і поклав йому лагідно руку на плече.

— Не хвилюйтеся, пане-товаришу, не хочу й навіть не маю робити вас конфідентом. Надто добре знаю вас і ваше родинне оточення, щоб у цей спосіб вас образити. Якщо я справді вас образив, ненароком, звичайно, тоді простіть мені.

І надкомісар Фільдінгі поважно витягнув руку до Ромка. Ромко прийняв руку й сів у крісло.

— Говорю вам одверто, пане-товаришу, тим більше, що говорю перед масстатом смерті нашого спільного друга, комісара Кремера. Ми є на фронті, ви боретеся проти мене, я проти вас. Кожний з нас про це знає, хоч ніхто один одному в очі цього не каже. Смерть Кремера, одначе, змусила нас глянути правді вчі. Тому я хочу сьогодні говорити з вами, як чесний вояк із чесним вояком. Я не питаюся вас, чи ви належите до

підпільної організації, чи ні, я зовсім цього не хочу знати. Я хочу знати й прохаю відповіді, яка — даю вам на це своє старшинське слово — залишиться між нами: будь ласка, скажіть мені, чи ви хочете помстити смерть комісара Кремера, чи ні? Якщо так, то говоритимемо далі, якщо ні, розпрощаємось, і ніхто з нас не матиме жалю. Прохаю вас ясної відповіді бойовика на фронті: так чи ні?

Проти Ромка стояла засвічена лампа зі зеленим абажуром. Бюрко було звичайне, просте, а посередині бюрка лежало чорне, вічне перо.

Ромко прижмурих очі: наказ, безпосередньо від полковника, нав'язати зв'язок з Кремером, передавання звітів тільки меценасові, і тоді, коли він мав одержати від Кремера альбом конфідентів, стріл, який знищив усі заходи, усі пляни меценаса. А може не тільки пляни меценаса, але й його життя, може життя Стефи?...

Очі Ромка зустрілися з очима надкомісара Фільдінга.

— Так! — сказали твердо очі й уста повторили:

— Так!

— Дякую вам! — схилив злегка голову Фільдінг. — Я знав, що ви так скажете, знав після того, що мені розкасував про вас Кремер. І...

— І — докінчив Ромко, — комісар Кремер не згинув ні в вашій руці, ні на наш наказ.

Очі надкомісара прищурились. Він поволі сягнув до цигарниці, витягнув цигарку, засвітив сірника і закурих.

— Пане-товаришу, — цідив слова Фільдінг, — чи на те що ви тепер сказали, можете присягнути?

— Можу! — впала тверда відповідь.

— А чи маєте якінебудь докази?

Ромко втомлено всміхнувся:

— Хіба ж, пане надкомісарє, не жадатимете від мене списка всіх членів підпільної організації і не відбиратимете поодиноким від кожного слова честі, що це не вони вбили?

Фільдінг потер долонею чоло:

— Ваша правда, вибачте!

Хвилину панувала мовчанка. Ромко дивився на зелено-молочне світло лампи й чорне вічне перо.

— „А може б його так спитати про Стефу?“ — мигнула думка. Рішився.

— Пане надкомісарє, я вам відповів щиро й без обвиняків на ваше питання. Чи можу я тепер в черги щось спитати?

— Прощу!

— Чи міг би я вас спитати, що сталося з мою сестрою, Стефою Труцькою, яку сьогодні ранком звільнено з тюрми?

Надкомісар Фільдінг уважно глянув на Ромка.

— Так, ви ще того не знаєте...

Хтось сьгнув холодною долонею до серця Ромка й сильно стиснув його.

— Нічого не знаю!... Що сталося?

Фільдінг піднявся з-за бюрка й підійшов до Ромка:

— Будьте мужчиною, пане-товаришу...

Ромко підвівся з крісла і йому адавалося, що на його плечі поклав хтось величезний тягар. А здалеку, дуже здалеку, десь начебто з-під підлоги, доходив до нього голос Фільдінга:

— Сьогодні вполудне знайдено Стефу... стріл в око... не мучилася... слідство ведеться...

Не розумів:

Хто вбитий? Та ж він сьогодні бачив і говорив зі Стефою? Ні, це помилка, напевно помилка...

Хто її пізнав?... її ще не перевезено до Анатомічного Інституту, вона тут, в підвалі, його власне тому й попрохали зайти...

Надкомісар Фільдінг узяв легенько Ромка за плече.

— Труп лежить у підвалі, внизу... Будьте мужчиною... голова розчереплена...

— „Чому ця кімната така довга, я навіть цього не завважав?..“ — крутілося в голові Ромкові, в устах було сухо і хотілося дуже пити...

— „Властиво, що я тут роблю? Чого я іду з Фільдінгом, коли я прийшов до Кремера...“

— „Труп лежить у підвалі, внизу...“ Годі пізнати, голова розчереплена...

— „Чий труп? Хто лежить?“ — хотів крикнути Ромко й спинився.

Стояли посередині сходів. Білі гладко розмальовані стіни. Біля нього стояв надкомісар Фільдіні.

— Може відпочинете хвилину? — спитав Фільдіні.

Ромко здригнувся, потер рукою чоло й насилу відповів:

— Ні, дякую, ходім, це...далеко ще?

Фільдіні вказав рукою:

— Ось тут.

Зійшли кілька сходів вниз і Фільдіні відчинив низенькі двері. Ромкові забракло в грудях віддику. На хвилинку спинився, і щось червоне майнуло йому в очах. Надкомісар натиснув гудзик, заблещило світло.

На лаві бовваніло щось прикрите плащем, з-під якого ви-вирав шматок суконки Стефи.

— „Якби тільки перейти цих кілька кроків! — постановив Ромко, — якби тільки ще цих кілька кроків, а там...

А там, ліворуч лавки стояв клуночок Стефи.

І нагло якась нестримна хвиля жалости підійшла до горла. Сам не знаючи як, швидко підійшов до лавки, відкинув плащ і зараз же закинув його назад.

Це вже не була Стефа, не її голівка. Це була якась маса, довкруги якої клубочками крутилися обкипілі кров'ю її золотисті кучері. Волосся її, суконка була її, мештики були її, але це вже не була вона.

В очах Ромка пекло. Він непорушно дивився на те щось, накрите веретою. Дивився, щоб відтворити собі її обличчя, таке дороге йому обличчя. Щойно тепер він усвідомив, що Стефа ніколи вже не ждатиме його, ніколи не промовить до нього ні слова, не всміхнеться, не пожартує.

— „І ми разом не підемо вже ніколи до кіна!“ — чогось прийшло йому на думку.

Поволі нахилився над трупом і торкнув устами мештика Стефи. Звернувся до Фільдіні. В очах горіли якісь таємні, несамопиті вогники.

— Це... ваша робота, пане надкомісарє? — спитав глухо.

Надкомісар Фільдіні поважно глянув йому ввічі:

— Вибачте, я ще так низько не впав.

Ромко схилив голову.

— Дякую, пане надкомісарє! Ще сьогодні повідомлю моїх батьків. Думаю, що ви не матимете нічого проти того, щоб сестру похоронили ми?

Фільдінї знизав плечима.

— При чім тут я? Адже ж я казав вам, що вашу сестру вбили за містом. І... можете нам допомогти?

Ромко здригнувся.

— В чому?

— Ні на кого не маєте підозріння? Скажіть щиро!

Ромко щільно глянув на нього, але надкомісар мовчав.

— Ні! — сказав твердо й легко вклонився.

— Дякую вам за все, пане надкомісарє, якщо я вас чим-небудь образив, так вибачте.

— Нічого, то я вам дякую, що ви зайшли. Ви допомогли нам не тільки вашій сестрі, але й мені. Вихід ось туди, прошу! — і надкомісар показав Ромкові бічну браму.

— Експеримент не вдався! — подумав Фільдінї і закусив губи.

Ромко ще раз вклонився і вийшов з будинку поліції. На розпалене чоло впало кілька крапель дощу. Підійшов до ліхтарні й пригадав: витягнув маленьку записочку з кишені й прочитав:

„Сьогодні, о год. 12 остання зустріч 7 число 7 в ліску“.

— Добре! — подумав Ромко й стоячи біля ліхтарні, сховав записку в кишеню.

Вулицею проходило знайоме товариство: інженер Яблоків з двома панями.

— „Треба вклонитись!“ — насилу подумав Ромко і вклонився.

Інженер Яблоків глянув на Ромка, на вивіску над брамою — і не відповів. Пані з похиленими головами пройшли мимо.

Ромко глянув на браму, з якої щойно вийшов. Над брамою висіла велика біла вивіска із червоними буквами: „Головний Комісаріят Державної Поліції“. І державний герб, біля напису.

Спер голову об ліхтарню і вголос роземіявся.

— Крілик! — шепнув до себе. — Крілик!

Йшов дощ.

Ліс шумів. Якийсь гомін ішов деревами, хтось неначе тихо войкнув. Під вагою дощу листя хиталося, даючи одне одному таємні знаки...

На дорозі появились дві маленькі, білі пляминки, які начебто шукали чогось по мокрій ослизлій дорозі. Пляминки щораз більше росли аж врешті освітили лісок і погасли.

Авто вдержалося на краю ліска.

Зачв'якало болото. Хтось ішов помалу, не криючись.

Дерева запуміли грізніше, листя захиталося.

Вузьке біле світало непевно проковзнулося по стежці між деревами: хтось освітив ліхтаркою стежку, що вела на поляну.

Тишу прoder гострий голос:

— Клич?

— Остання зустріч! — відповів другий, спокійніший голос.

— Це ви, меценасе?

— Так. Всі вже тут?

— Усі, крім Ромка.

— Треба подождати. Стійки розставлені?

— Так.

— Ходім!

Зачв'якало болото. Ліхтарки перекликалися між собою, вузьким пасмом освічуючи доріжку.

— Тут чи не тут? — спинився меценас, оглядаючи розлогий пень височезного дуба.

— Щось ви не пізнали нашої старої кривки! Це ж трохи далі.

Меценас засміявся.

— Давно я тут не був, а вночі важко пізнати. Але хоч носом чую, що воно недалечко.

Стежка звертала в долину. Меценас обійшов стежку ліворуч, відхилив купці й побачивши яму звинно зісунувся вниз, тримаючись грубого кореня.

В малій, нязкій печері сиділо трьох мужчин біля маленької ліхтарки, яка кидала довкола слабе світло. Ліворуч, біля ліхтарки, сидів четвертий мужчина, закований у кайдани.

Меценас мовчки піднесенням руки, поздоровив мужчин і, не звертаючи ні на кого уваги, сів недалечко входу на колоду.

Ніхто не промовив ні слова.

По хвилині нагорі заворушилося, хтось зсунувся в печеру і встав на ноги.

Меценас звернув світло своєї ліхтарки на нового гостя:

— Ждемо вас, Ромку. Значить, панове, можемо починати.

Всі встали. Один з мужчин підійшов до в'язня, узяв його за руку й вивів на середину печери. Усі стали навколо, крім Ромка й меценаса. Ромко став коло входу, меценас відійшов убік, поклав револьвер на пні дерева й, натискаючи на нього правою рукою, ліву підняв угору і голосно, помалу промовив:

— Я, Галькович, довірочний сімки число сім революційної організації, присягаю, що говоритиму правду і тільки правду. Присягаю, що цей суд я скликав і до цього суду покликав на суддів Євгена Старецького, Івана Малицького й Володимира Ступича, усіх членів сімки число сім. Річчю суддів буде видати присуд в справі обвинуваченого в зраді нашої організації, колишнього шефа сімки число 7, приявного тут агента поліції, Степана Воловського. Свідком цього присуду є запрошений сюди, член сімки число сім, Роман Труцький. Прошу суддів присягнути, що судитимуть обвинуваченого у зраді Степана Воловського згідно зі законом нашої організації.

Кожний із трьох суддів підійшов до пня, поклав руку на револьвер і присягнув.

— Всі заприсяжені? — спитав меценас.

— Так!

— Панове, я обвинувачую приявного тут в'язня, Степана Воловського, що його ми звільнили, а радше викрали з рук поліції, колишнього шефа сімки число сім, що він, як шеф гуртка підпільної організації сімка число сім, був рівночасно агентом комісара поліції Кремера, повідомлював його про всі наші пляни, передавав йому списки наших членів, при помочі комісара поліції нібито уряджував напади й врешті, бачачи, що ми є на його сліді, убив комісара Кремера.

— Панове, ви чули обвинувачення?

— Так!

Ромко спер голову об корінь дерева й заплющив очі.

— Що на це обвинувачений?

Воловський випрямився, і глумлива посмішка заграла на його устах..

— Я думав, що ви, врешті, як це й було вашим обов'язком, звільнили мене з рук поліції, але не на те, щоб гнути тут теревені. Мене ніхто ще дотепер не звільнив із постою шефа сімки число сім і в цьому напрямі я підлягаю безпосередньо полковникові, і тільки йому я зобов'язаний складати звіт, а нікому іншому. А щодо інших закидів, я вважаю їх звичайною брехною і наклепом.

— Товаришу Старецький, за вами слово! — сказав спокійно меценас.

Старецький підійшов ближче до Воловського.

— Від того часу, коли поліція почала виловлювати найчільніших наших членів, полковник звелів мені відчинити якусь крамницю, яка б не звертала уваги, а куди б могли заходити молоді люди. Я відчинив фризієрню при вул. Зацерковній ч. 11, і туди саме прийшов одного дня адвокат Галькович, який представився мені й вручив знак, що він є спеціальним посланцем полковника. Галькович заявив мені, що я не маю права нікому виявити його посланництва, хіба тільки за його згодою. Він мав доручення виявити провокатора, який діяв серед нашої організації, і в цьому напрямі мав виразні інструкції полковника. Кличкою адвоката Гальковича було: меценас.

Меценас підійшов ближче до обвинуваченого, скинув з руки годинник, відчинив вічко і, поспіглюючи ліхтаркою, підсунув годинник Воловському:

— Вистачить вам? — спитав.

Очі Воловського забігали.

— Це все брехня! — промовив здушеним голосом. — Докажіть мені, покажіть мені!

Меценас звернувся знову до Старецького.

— Товаришу Старецький, яке було моє перше діло?

— Напад на поштове авто під Баштою! — відповів твердо Старецький.

Воловський задрижав усім тілом і непритомними очима подивився на меценаса.

— Хто вбив агента Рудького? — спитав гостро меценас.

— Ви! — впала відповідь.

Меценас звернувся до в'язня:

— Воловський, поліція знала, де ви сходитеся, бо ви її докладно про все інформували, що більше, вона навіть знала, в якій віднові каналу ви зустрічаєтеся, бо не деінде, а саме там вас ждав агент Рудький. Знаючи від Старецького пору й день ваших сходин, я дві години перед тим ждав вас, і тому саме зустрів агента Рудького, який не знав сердега, що, крім нього, ще хтось другий за вами слідкуватиме.

Воловський глибоко відхнув.

— Так! — сказав він поволі. — Значить, тепер я бачу, що вам треба сказати правду. Це правда я познайомився навмисне із комісаром Кремером, і може хтось з вас навіть бачив мене з ним, але чому я це зробив, про це ніхто не знав. І те, що ви, адвокате Галькович, приписуєте мені, це брехня і фальш! Я знаю правдивого провокатора, тільки я знаю, хто про всі наші пляни доносив і доносить поліції. Хочете знати його? Прошу! Він тут є між нами, він, член сімки число сім: Роман Труцький!

Всі поневолі оглянулися. А Труцький, блідий, оперся об стіну печери й дивився Воловському просто в вічі, не говорячи ні слова.

Меценас сухо засміявся.

— Не думав я, Воловський, що з вас така собака! Я знав що ви зрадник, я знав, що ви за гроші продасте наших людей на шибеницю, але щоб ви так боронилися, цього я не сподівався. Я вас заспокою, Воловський, так, Труцький був знайомий з Кремером, але тільки з тією різницею, що до цього ж Кремера я його послав. Бо тільки в цей спосіб можна було попасти на ваш слід...

— А як ви почули, що Кремер має кращого, „безплатного“ до помочі, тоді ви старалися підставити Кремерові ногу у надкомісара Фільдіна. Це ви намовили цього бідного Славка Брукевича, щоб убив міністра, бо треба було виявити „акцію“, а завжди серед нас знайдеться загонистий юнак, який своє життя віддасть за цалу душу! Якби ви були знали, що від нас наступає вам на п'яти Труцький, то сьогодні Труцький лежав би в могилі замість Кремера. І ви теж з приємністю позбулися б мене, якби про мене знали!

Воловський підвів голову й прошептав глухо:

— Докази! Дайте докази!

— За вами слово, товаришу Ступич!

Ступич випрямився і почав поволі:

— З хвилиною приділення товариша Труцького до комісара Кремера, я одержав наказ від меценаса охороняти Труцького. Того дня, коли товариш Труцький ждав під тюрмою на свою сестру Стефу, я ждав теж. Коли ж Труцький купив газету, в якій повідомлялося про вбивство комісара Кремера, і розпроцався зі своєю сестрою, я, замість піти за Труцьким узяв таксівку й поїхав за трамваем, до якого всіла панна Стефа. Доїхавши до рогу вулиці Стрілецької і Вільної, панна Стефа висіла й ввійшла до дому ч. 115, де, як відомо, міститься мешкання обвинуваченого Воловського. З близької аптеки я по-телефонував до меценаса, який дав наказ слідкувати за панною Стефою. Через півгодини обвинувачений і панна Стефа без ключка, вийшли з мешкання і пішли в напрямі парку. Я уже хотів залишити свою стійку, коли нагло побачив поліційне авто, яке під'їхало під дім ч. 115, і двох цивільних агентів увійшли до дому. По кількох хвилинах агенти вийшли враз із воротарем і побігли в напрямі парку. Тоді я сміливо увійшов до дому ч. 115 і пішов на другий поверх, до мешкання обвинуваченого. Двері до мешкання були виважені, в кімнаті було все поперевертано, а на підлозі я завважив кусок світлини. Світлина, хоч наддерта, представляла обвинуваченого, та це ще не таке важне, а найважливіше це частина печатки на цій же світліні. Я цю світліну заховав і вийшов швидко в дому, бо агенти могли вернутись кожної хвилини.

І Ступич спокійно передав кусок фотографії Гальковичеві, а той уважно розглянув її під світло ліхтарки, і подав далі.

Запала мертва тиша. Потім меценас звернувся до приявних:

— Чи потребуєте, панове, ще якихсь свідчень?

Усі три заперечливо хитнули головами.

Меценас ще раз звернувся до Воловського:

— Востаннє питаю вас, що маєте на свою оборону?

Воловський несамовитими очима глянув на приявних, з його грудей вирвався здушений крик і він заплющив очі.

Меценас обернувся до суддів:

— Рішайте!

Малицький підніс праву руку вгору і грубий палець звернув вниз. Це саме зробили Ступич і Старецький.

Меценас виголосив присуд:

— Обвинуваченого Степана Воловського одногласно засуджено на кару смерти. Згідно з правильником нашої організації, полковник має затвердити присуд смерти, що я й роблю як його уповноважений. Пропу тягнути жереб, хто має виконати присуд.

Ступич глянув на меценаса:

— Не треба! Я виконаю присуд!

Ромко розплющив очі й неприємно подивився на Ступича. Обличчя Ступича було непорушне, камінне. Права рука була в кишені, мабуть там лежав револьвер...

І раптом Ромкові нагадалися слова Стефи:

— Знаєш, казала вона, якби я колись мусіла вийти заміж за якогонебудь з наших близьких знайомих, то я вибрала б тільки Ступича.

Так і сказала: Ступича.

А коли Ромко, жартуючи, відповів, що він того не сподівався, бо з усіх їх знайомих мужчин найкраще на її чоловіка надається її рідний брат, дежто він, Ромко, Стефа покрутила головою, так, що аж волосся розсипалося і серйовно відповіла:

— Ти завжди жартуєш! А ти не надаєшся на чоловіка. Ти маєш забагато серця, а Ступич не має серця. А сьогодні не треба мати серця.

Так і сказала: не треба мати серця.

Коли це було? Де?

До вух Ромка дійшов голос меценаса:

— Добре, хай буде тут! Проголошую закінчення суду і присягаю, що все, що тут говорилося і рішилося, є тайною нас усіх.

— Присягаємо!

— Присягаю, що присуд є справедливий і ми вирішили його за правилами нашого гуртка і згідно з нашим сумлінням.

— Присягаємо!

— Присягаю, що кожний з нас, хто б в волі чи неволі зрадив тайну цього суду, підлягатиме смерті!

— Присягаємо!

— І на знак присяги цілую одю зброю!

Меценас підняв револьвер і поцілував. Кожний з учасників підходив до нього і цілував дуло.

Останній поцілував Ромко.

— Панове, — сказав меценас, — жду вас при виході з поляни, коло дуба. Ступича там пождемо.

І перший вийшов з печери.

Ромко ждав, аж поки всі вийшли. А потім підійшов до Ступича, що й далі непорушно стояв з рукою в кишені, і хотів щось промовити. Ступич поволі обернув своє обличчя до нього і процідив крізь зуби:

— Пожди мене. Хочу з тобою говорити.

Ромко мовчки обернувся і крізь яму вховзнувся в ліс.

Далеко мигтіли світилка ліхтарок. Ромко натрапив на якийсь пеня і спинився. Ліс шумів. Не чуто було, як йшов дощ, тільки листя шелевіло. У повітрі пахло вогкістю зелені.

Вузьке пасмо світла просунулось крізь дерева й освітло Ромкові дорогу. Це кликав його меценас.

Ступив кілька кроків вперед, коли ніччю потряс стріл. Ромко заплющив очі: в уяві стояв Ступич з камінним виразом обличчя. Розплющив очі й пішов далі смугою ясного світла.

Біля дуба мовчки ждали товариші. Ліхтарки погашено.

За кілька хвилин по тому зачвакало болото і якась тінь спинилася коло них.

— Присуд виконано! — сказала тінь.

— Судді підуть туди і ствердять це! — відповів меценас.

Дві тині віддалилися і зникли в п'ятмі. За ними помалу пішла третя тінь.

Меценас підійшов до Ромка.

— Маю для вас паспорт. Сьогодні ранком, як знаєте, я від'їжджаю, а ви поїдете зі мною.

— „Я маю їхати? — подумав Ромко. — Навіщо?“ — і в голос сказав:

— Ні, дякую, я залишаюся тут.

Меценас продовжував:

— Вам тут не можна залишатися. Самі знаєте, що вже всі говорять і в пресі подано, що ви співпрацюєте з поліцією. Ваше життя стане тут нестерпне, і ця пляма впаде не тільки на вас, але й на вашу родину.

Ромкові стало чогось страшенно байдуже:

— „Впаде! Ну й що? Чи ж в людьми мушу я жити?“ — подумав і сказав уголос:

— Ні, я залишаюся тут!

— Ваше рішення, безумовно, дуже благородне, але ви хіба не знаєте, чи то пак не усвідомлюєте собі, що значить бойкот суспільності.

— Дуже добре усвідомлюю. Ну й що ж?

— А просто, що ви не тільки не зможете працювати, але навіть не дадуть вам можності жити. Вам і вашим батькам. А я цього не можу дозволити. Я відповідаю за вас.

— Кожний перш за все відповідає за себе! — сказав спокійно Ромко. — Я дуже вдячний, що ви хочете мене „рятувати“ але бойкот суспільства мене ніяк не лякає. Не збойкотує мене Ступич, не збойкотує Старецький, не збойкотує Малицький та Іванків. Навіщо мені більше? Інші хай бойкотують!

Тіні наблизилися і спинилися перед ними:

— Присуд сповнений!

— Дякую! — сказав меценас. — А тепер, панове, попрощаємось. Ми сповнили свій обов'язок. Не треба вам говорити, що наш гурток аж до відклику припинений в праці. Сюди прибуде інший відпоручник і через Старецького дасть вам знати про дальшу працю. Будьте здорові! Не забувайте, що перед вами обов'язок!

Меценас кожному подав руку. На кінці, працюючись із Ромком, додав:

— А ви підпровадьте мене трохи. Ми ще не закінчили нашої розмови.

— Хвилинку, меценасе! — відповів Ромко і підійшов до Ступича.

— Я мушу йти з меценасом, а ти хотів щось сказати мені?

— Дрібниця! Я хотів тільки сказати, що коли б тобі колинебудь щось трапалося і треба було тобі поради чи помочі друга, зайді до мене. Коли хочеш, в кожній порі дня і ночі.

Ромко тепло глянув на нього.

— Дякую!...

Ступич швидко відвернувся і, не кажучи ні слова, щез в пітьмі.

Мовчки йшов Ромко з меценасом.

Вийшли з лісу, назустріч заграві міста.

Ромко глянув на небо. Хмари розплилися і щораз ясніше мигтіли зірки.

— Робіть, як знаєте! — перервав врешті мовчанку меценас. — Не хочу вас лякати, але не хочу й потішати. Знаю нашу суспільність. Жде вас важке життя. На всякий випадок передаю вам паспорт. Він важкий пів року. Коли скочете виїхати, зайдіть до Старецького, він дасть вам потрібні гроші. А знайте, що наймилішим гостем для полковника будете завжди ви.

І меценас подав Ромкові паспорт.

Ромко узяв його і спинився. Дивився на далеке місто, на ліси довкруги, на блакитне небо, на якому щораз яркіше блистали зорі.

— Бачите, меценасе?

Меценас не зрозумів.

— Чи ж це, — і Ромко показав на небо й довкруги себе, — чи ж це збойкотує мене? Чи ж ця земля, чи ж це небо збойкотують мене?

Меценас хвилину мовчав, а потім якось раптом подав йому руку, нахилився і поцілував в чоло.

І, неначе засоромлений, швидко відійшов.

Тиха усмішка майнула обличчі Ромка. Він ще раз глянув на небо і пошарував почав дерти на шматки паспорт.

Білі листки котилися по полі, Ромко усміхнувся. Нагадав собі, як ще в дитинстві вони обоє зі Стефою загадували собі щось, мовляв, хай рішає доля: світали сірничок на вітрі й затуляли його долонями; коли згасне, задумане не сповниться, коли ж не згасне, значить вдасться.

— „Цікаво, куди покотяться листки паперу. Якщо в напрямі вулиці Зеленої, значить мені суджено залишитися, коли ж ні, то може справді, треба їхати...“

Дивився за малими білими цятками і поволі йшов за ними. Багато листочків паперу залишилося на місці, але один з листків нагло під подувом вітру покотився убік і, заплутавшись у чомусь, спинився. Ромко глянув перед себе: проти нього здалеку блимали ліхтарі вулиці Зеленої.

— Рішено! — сказав до себе.

Рання мряка окутала місто, коли Ромко вступав до дверей кухні. На його стукіт зразу ж почувлися кроки.

— „Євка не спить! — подумав — Знову треба буде брехати“.

Ключ тихо перекрутився в замку, двері відчинилися і на порозі стала Стефа.

Спинився в дверях, хотілось протерти очі, в устах почув якусь сухість а у грудях хтось молоточком застукав сильно-сильно й завмер.

— Це привид! Мара! Я вже бачив її трупа! — майнула думка й враз в очах заблисла суконка сестри, її мештики й ліворуч вкритого плащем якогось тіла, її клуночок...

Дві теплі руки обняли Ромка й втягнули його силоміць в сіньки, почув легкий стукіт зачинюваних дверей і шепіт:

— Я тебе так ждала, так ждала... слава Богу, що ти прийшов, я стільки тобі маю розказати... ти знаєш, я думала, що мене будуть катувати, з мене стягнули суконку... мешти...

Але Ромко не слухав, хтось молотком бив у грудях і радісно вигукував:

— Стефа живе! Стефка живе! І враз цей радісний оклик у грудях прорізала блискавкою думка:

— Провокація не вдалася! „Крілик“ виграв! Я нікого не зрадив!

Небо було, як очі дитини. Ясне, тихе, пестливе. Навіть білі хмарки, які декому могли видатися грізними й небезпечними, були невинною розривкою вітру. Вітер пестився ними, відривав від них куски білого повку й гнав по блакиті для власної забави.

Сонце сміялось, а небо зарожевілось.

Отець Лаврентій сидів у монастирському городчику й дивився на небо. Довкруги нього була музика, яку він тільки чув: співали квіти, щепетав вітер, дзвонили трави. І в таких хвилинах отець Лаврентій молився, молився нечутно, устами своєї душі, яка кклонилася перед величчю Того, що створив світ і чудеса його.

А небо було, як очі дитини. Тихе, лагідне, пестливе.

Отець Лаврентій навіть не чув, коли до нього підійшов чернець і тихо сказав:

— Брате, тебе ждуть у сповідальниці.

Отець Лаврентій розплюював широко очі. Сповідальниця — це був світ такий інший і відмінний від того, в якому він жив, у якому молився. Сповідальниця — це були куски життя, які створив не Бог, Пан неба, а той хтось, якого авали Паном землі. З цих уривків життя отець Лаврентій пізнавав світ і те все, чого він так не любив. Бо це все йому було противне, гідке, мерзотне. І чим більше він перебував у сповідальниці, тим скоріше втікав до своєї келії, де в одному кутку висіла ікона Розп'ятого Христа, а в другому стояв вазон розцвілих жоржин.

Небо щораз більше темніло, вітер перестав гратися повком білих хмар, а в ухах отця Лаврентія дзвеніло:

— Брате, тебе ждуть у сповідальниці...

Монастирську церкву повив сумерк. Ніжний, пестливий, який нікому не хоче робити кривди, який нікого не вражає.

Сумерк покритв легким, пестливим павутинням все те, чоґо так не любив отець Лаврентій: великих, виразних написів у захристії: хто коли служить Службу Божу, хто сьогодні йде до хворих, хто веде похорони. Для отця Лаврентія це все було неприємне й навіть болюче, воно нерозривно було зв'язане зі світом.

Отець Лаврентій вдягнув епітрахиль і вийшов зі захристії на церкву. Крізь маленьке віконце усміхалося небо. І ця усмішка відбилася на обличчі отця Лаврентія, засніла в його очах, коли він схилив голову перед Найсвятішими Тайнами, сховалася в кутках уст, коли він зачинив за собою дверцятка сповідальниці.

Нахилився до решітки вікна сповідальниці, прижмури́в очі, а з бічного престола глядів на нього Розп'ятий Христос.

А за решіткою, почувся голос:

— Отче, вибачте, що я трудив вас, але я їду в дорогу, з якої може не бути повороту. Я є один з тих, яким відобрано все: честь, батьківщину, гідність людини. Я є одним з тих, які боронять інших, котрим грозить загин.

Очі отця Лаврентія зустрілися з очима Розп'ятого Христа. І чим довше шептав голос за решіткою, тим більше очі Розп'ятого поповнялися болем.

— Я слухаю тебе, сину — ...

... А до батьків приходили знайомі, співчували, вишитували... І найгірше, що я мусів жити при батьках. Мусів обідати й вечеряти з ними, мусів дивитися на їхні постарілі, стурбовані обличчя і... мовчати. Хіба ж можна було потішити, розрадити цих людей, що виховували, піклувалися, пестили й дбали про дітей, з яких найстаршого сина усі відцуралися.

...Мовчки сідали до обіду, мовчки вставали від нього. Часом батько хотів щось розказати, розрадити матір, розвеселити мене. Та як тільки починав говорити, по хвилині вмовкав і голосно відкашлював, нагадуючи, що він без праці...

...Ніхто мені цього не сказав, але я почувую, що мої батьки вважають мене за спричинника цілого нещастя. За кілька днів, коли моє прізвище появилoся в часописах у зв'язку зі слідством в справі вбивства комісара Кремера, батько зайшов уночі до моєї кімнати й почав:

— Ромку, а щойно вертаюся з клубу. Ти читав сьогоднішні часописи?

Я лежав на софі й піднімаючись спитав:
— Читав, татку, або що?
Завжди зрівноважений батько, схвилювався.
— Як же ж то? Ти на це нічого? Та ж ціле місто гуде!
— Погуде й заспокоїться!
— Але ж, Ромку, зрозумій, що прізвище Труцький не тільки ти носиш, його носять і інші члени родини, ношу й я...
— Тату, я не винен! — відповів я. — Як треба, то я зміню прізвище.
— От, бачиш! — схвилювався мій батько. — Ти завжди такий був. Ти ніколи ні в кого не порадився, нічого не хочеш знати, завжди все робиш сам. А в житті треба жити з людьми! Які люди, таке життя!
— Годі сказати, щоб життя було розкішне! — сказав я.
А батько роздумував:
— Знаю тебе надто добре, щоб обвинувачувати в чомусь нечесному. Надто тобі вірю. Але... Хіба ж мусить бути на це якийсь рятунок, якийсь суд...
Я заперечив:
— Ні, тату, немає ніякого рятунку. Був один, але я його відкинув.
Батько глядів на мене допитливо.
— Виїхати... назавжди... Але я цього не зроблю!
— Ні, я теж цього не хочу. Ні, ні!
А я глянув на батька: зморшки довкруги уст поглибилися, очі зробилися якісь глибші й неначе запаутинені. І вже не мали того веселого виразу, що завжди. І так хотілося мені взяти цю дорогу для мене голову в руки й сказати: тату, не журіться! Аджеж ми всі живемо тільки для одного, аджеж ти нам, малим ще дітям вицеплював цей обов'язок, що його ми мусимо сповнити... А як хтось поховануся і втратив рівновагу, то на його місце прийде другий, третій, десятий... І врешті на наших кістках стане величній будинок свободи. А чи хтось по віках розпоруватиме, чи Роман Труцький був на службі поліції, чи на службі підпільної організації в поліції — яка різниця!
А батько підійшов ближче до мене й пильно дивлячись мені в очі, сказав:
— Сину, як тобі відомо, мій тіточний брат є президентом суду. Щоправда, ми з ним не живемо близько, але він мене

шанув і тебе любить. Хай він у твоїй справі скличе суд честі, і цей суд тебе напевно звільнить від вини й вибілить від цього жахливого закиду.

— Не можу тату!

— Як то, чому не можеш?

— Мені не вільно нічого сказати.

— Навіть у своїй обороні?

— Тим більше у своїй обороні...

— Сину, та ж це нісенітниця! Ти подумай тільки...

— Татусю, мені навіть не вільно думати. Я вже все передумав і все забув. А пригадувати мені не вільно.

— Сину, то напиши туди, куди слід, хай тебе звільнять від присяги, чи від чого там хочеш, але ж воно так далі не може бути, кожна інтелігентна людина зрозуміє, що жити в таких обставинах просто неможливе...

— Треба, тату! А врешті, мені звертали на це увагу.

— А ти?

— Я погодився так жити... Але якщо татко, — сказав я непевно...

— Ну? — зрадів батько.

— Прошу не гніватися, татку, але якщо таткові важко, то може я...може я...випроваджуся...

Тоді батько підійшов до мене близьенько й поклав мені свою руку на плече.

— Слухай, сину мій! — сказав. — Хоч ти вже мавш свої літа, але ти є моїм сином, а я твоїм батьком. Я забороняю тобі раз на все говорити такі дурниці! Говори, що хочеш, але не дурниці, бо я дурниць не люблю.

І батько завернув до дверей, але ще раз аупинився.

— Що ти завтра робиш?

— Нічого, тату. Як звичайно, сиджу вдома...

— Завтра ввечері підеш зі мною до клубу. Розумієш? Я рідко коли свищу, але тепер почну свистати. Так! На всіх!

І татко вийшов до другої кімнати, підсвистуючи мелодію віденського вальса „Над блакитним Дунаєм“....

— ...Але ти не заламався, мій сину, правда?

— Ні, отче, я не заламався, бо я мав при собі своїх батьків, які вірили в мою невинність і були певні її, маючи на це тільки моє слово!

Очі отця Лаврентія стрінулися з очима Розп'ятого, і отцеві Лаврентієві здавалося, що очі Христа заблестіли вогниками радості.

— А коли тепер мені доручено організацію..., — доходив до вух отця Лаврентія шепіт з-за решітки, але він його не чув. Перед очима отця Лаврентія стелилась якась довга-довга дорога, покрита незчисленими хрестами, а на кожному з тих хрестів майоріла прибита постать юнака або юначки, і біля стіп кожного хреста стояли навколішках батько або мати. А над усіма хрестами височів величезний хрест, на якому висів Розп'ятий, що своїми раменами неначе обнімав усі хрести.

— ...і тому я прийшов до сповіді, — докінчив шепіт з-за решітки.

Щось здушило отця Лаврентія за горло. Почав молитву і вривано закінчив її, дрижачою рукою накреслюючи у повітрі знак хреста:

— ...і хай Всевишній простить тобі всі проступки й всі гріхи твої, так, як і я тобі прощаю!...

Останній промінь заходячого сонця заблимав у віконці церкви й іскорками загравав у болочих очах Христа.

З-за решітки хтось шепнув:

— Дякую, отче!

Отець Лаврентій прижмурих очі, важко віддихнув і вийшов зі сповідальниці. Дерев'яною ходою пішов до захристії, скинув епітрахиль, зложив його в шуфляду й вийшов на город.

Небо зчорніло. Сонце кров'ю забагрило беріжки білих шовкових хмарин. А на сході піднімалася заграва.

До отця Лаврентія підійшов чернець.

— Стирти горять, брате! Бачите заграву?

Отець Лаврентій склистими очима вдивився в червінь неба й безгучно промовив:

— Так. Стирти горять.

І нагло зрозумів, що людині тут, на землі, не вільно жити небом. Зрозумів, що ті, які живуть на землі, прикуті до землі і тільки можуть ждати неба. А все те, що він дотепер робив, видалося отцеві Лаврентієві таким малим, таким безвартісним.

Ще раз глянув на заграву, на зчорніле небо і тихо, повільною ходою підійшов до фірочки в мурі.

— Ви куди, брате? — спитав здивований чернець.

Отець Лаврентій відвернувся. В його очах грали вогники якоїсь радості.

— Чи ж не бачиш вогню? — спитав, показуючи рукою на заграву. — Адже ж стирти горять!...

Відчинив фірочку й усміхаючись пішов назустріч червоній заграві.

К І Н Е Ц Ї

lence, and murder; it displays conflicting emotions, intense psychological conflicts, and the anguish and happiness of human life — all this against the backdrop of the struggle by a people to assert themselves as masters in their own land. The characters in the novel are drawn from real persons, all of whom the author knew personally, and its content derives from authentic, historical events. In this sense, the novel is a historical work; one of the few works of historical fiction that deals with the Ukrainian opposition to the Polish occupation of Western Ukraine.

In addition to historical novels, Polyanych has also published mystery stories, adventure novels, and science fiction. In the last two categories, the works **General W** (1951), a tale of intrigue set in the Spanish Civil War, and **O-313** (1950), a novel based on Marconi's death rays, are most popular. The latter (which actually foretells the joint operations of the NATO fleet), especially, attracted so much attention, that the late Hollywood actor, John Hodiak, had hoped to produce a film based on it.

Among the qualities that distinguish Polyanych's work is his simple, straightforward language — the language of his native Western Ukraine. In addition, Polyanych is in love with the unusual, the mysterious, at times even the bizarre, and he always manages to tell a fascinating tale. In some of his works the influence of Edgar Allan Poe is discernible, whose stories were very popular in Ukraine.

Polyanych's works present the eternal conflict between good and evil. His characters, however, are never stereotype.

(Continued on the back of the jacket)

They are not lifeless puppets ruled by fate, but men and women taken from real-life situations, who fight for their personal liberty and for the freedom of their country. In this sense, Polyanych is rather old-fashioned by today's standards. He believes in God, espouses patriotism, and cherishes absolutes in human life. All his works are carefully researched, but the erudition of the scholar never interferes with the flair of the story-teller, just as his profoundly Christian (not to say Catholic) world-view, never inhibits his psychological probings into the human soul.

In contemporary Ukrainian emigré prose, Polyanych is one of the few authors whose works have a great deal of appeal for both the older and the younger generation of readers. The novel **Shot in the Night** should increase this popularity. It is written from the traditional Polyanych perspective about the events of yesteryear, but with a viewpoint that anticipates tomorrow.

"Konotop" Publishers

Jacket design by Wasyl Doroshenko

Printed in the U.S.A.